

”זה מה שנתנו לי מלשכת הסעד”¹

עיצוב הזיכרון הקולקטיבי ביחס למזרחים בספרים לנוער של גלילה רון-פדר-עמית

גילה דנינו-יונה²

מבוא

בוויכוח שהתנהל בשנות החמישים³ בשאלה האם צריכים הסופרים העבריים להתגייס למען החזון הציוני, לא חלקו רבים מהסופרים על זכותם לכתוב טקסטים ספרותיים שיספרו את סיפור העלייה והקליטה באופן שינציח את הנרטיב הציוני,⁴ אפשר שמתוך מחשבה שאין לעולים, ובהם המזרחים, משאבים רוחניים שיאפשרו להם לכתוב את עצמם. משה שמיר היה בין הקולות הבודדים שסברו שאת סיפור המעברה והקליטה צריכים העולים לספר. ”לאלה השואלים היכן על הסיפור המעברה, יאמר אפוא: את הסיפור הזה יכתוב הנער הגדל במעברה והלומד עכשיו לכתוב את שמו לראשונה”.⁵ למצער, עמדה זו לא קנתה לה אחיזה בקרב סופרי הדור הראשון שכתבו את קורות העולים החדשים בקולם ומנקודת מבטם, שהייתה מבוססת על הנרטיב כי העולים מארצות המזרח נחשלים ונבערים, ועליהם לעבור טרנספורם ממזרחיות מסורתית-פרימיטיבית לנורמטיביות מערבית ארצישראלית-נאורה.⁶

¹ מתוך דבריה של גלילה רון-פדר-עמית בריאיון. זיו, 2017

² ד”ר גילה דנינו-יונה, אורנים, המכללה האקדמית לחינוך; המרכז האקדמי לעיצוב ויצו חיפה

³ ויכוח שהחל בשל פנייתו של בן-גוריון לסופרים העבריים ונמשך בעיתונות היומית בעיקר בין עזריאל אוכמני שהיה מבקר, עורך, מתרגם, משורר ומראשי הוצאת ספריית הפועלים, לבין משה שמיר. כחלק מהוויכוח הנוקב בשאלת הצורך של הספרות להיות מגויסת למען הגשמת הסוציאליזם הציוני, אמר משה שמיר את המשפט שהובא כציטוט בפתח המאמר.

⁴ ובהם לאה גולדברג, יוסף חנני, לוי קיפניס, משה שאול, רעיה בלטמן, חיים גורי, אורי צבי גרינברג ואביגדור המאירי.

⁵ שמיר, 1953: 6

⁶ מאיר-גליצנשטיין, 2005; שוחט, 2001, 2005; שמעוני, 2008

מוריסון קוראת לתופעה זו "נרטיב-אדונים" שמשמעותו דיבור מוסווה אודות מישהו כביכול בשמו.⁷ דומה שהספרים לבני הנוער שכתבה גלילה רון-פדר-עמית, שהחלו מתפרסמים כשני עשורים מאוחר יותר, מהדהדים את תפיסת העולם של סופרי הדור הראשון, לפיה תפקידה של האליטה ההגמונית לכתוב את סיפורם של העולים - המזרחים רק כביכול, בקולם ומנקודת מבטם. אלא ששאלת זהותו של הכותב בוויכוח שהתקיים בשנות ה-50, היא לדעתי משנית בחשיבותה. לדבריו של משה שמיר יש חשיבות סוציולוגית ולא מהותנית. ההיבט החשוב בוויכוח זה קשור לאופי הזיכרון הקולקטיבי ולהבנייתו ובכך אני מבקשת להתמקד במאמר. אני מבקשת לתאר את האופן בו מתוארים המזרחים בספרים אלה, ולהנכיח מבט ביקורתי-מזרחי הבוחן את הנרטיבים והפרקטיקות התמטיות הרווחות בהם ביחס למזרחים.

הטענה: ספריה⁸ של רון-פדר-עמית לילדים ולנוער תורמים לביסוס הזיכרון הקולקטיבי ביחס למזרחים

על בסיס ההבנה שספרות מתפקדת כסוכן זיכרון, אבקש לטעון שניתן להגדיר את ספריה של רון-פדר-עמית כ"מחוז זיכרון".⁹ ספרים אלה, המייצרים קטגוריה של ידע היסטורי כביכול ביחס למזרחים, משרתים את ההגמוניה התרבותית ומעצבים אצל בני הנוער את הזיכרון הקולקטיבי באופן סטריאוטיפי מוטה.

אני טוענת שהסוגה הספרותית הנוכחת בכל הספרים הנידונים, היא תחבולה פואטית שאפשר שהיא מבקשת למקם את הבדיון הספרותי במרחב היסטורי. פרקטיקה זו מבוססת בספריה באמצעות הנכחה של אלמנטים מבניים של ספרות הוידוי, כאילו היו ספרות תיעודית. מהלך שכזה אינו חריג בשדה הספרות בכלל ובספרות העברית בפרט. רומנים היסטוריים וביוגרפיים נכתבים גם לבני נוער ואף לילדים.¹⁰ רון-פדר-עמית כתבה אף

⁷ טוני מוריסון מתייחסת לתופעה בהקשר ההיסטורי האמריקאי. מוריסון, 1997: 62

⁸ הכוונה לספרים הנידונים במאמר זה, שיוצגו להלן.

⁹ "מחוז זיכרון" הוא מונח שטבע פייר נורה (1993), לפיו "מחוז זיכרון" הוא גלגולו של הזיכרון לכלל קיום באתרים חומריים, סימבוליים, פיזיים ופונקציונליים הכוללים למשל: חגים וטקסים, מוזיאונים וארכיונים, אנדרטאות, ספרות וכד'. מחוזות הזיכרון נולדו מהרצון לשמר את הזיכרון ומהחשש שההיסטוריה תמחה אותו. מה שמכונן את "מחוז הזיכרון" הוא השילוב בין הזיכרון להיסטוריה. ספרות היא אחד הביטויים הפונקציונליים של "מחוז זיכרון" כשהיא מספרת על חיים שנכלאות בהם משמעויות רבות במינימום סימנים.

¹⁰ ראו ספריה של דבורה עומר: שרה גיבורת ניל"; הבכור לבית אב"י; הבריחה אל החופש; אל ראש ההר; לאהוב עד מוות; דבורה עומר מספרת על בגין; דבורה עומר מספרת על הרצל; דפי תמר, סדרה הכתובה כיומן נעורים, חמשת הספרים בסדרה יצאו לאור בין השנים 1959-1967; כמו גם ספרים נוספים ובהם ספרה של נירה הראל העו עליזה; ספריו של עודד בצר: הצנחנית שלא שבה (חנה שנש); לא בדרך המלך – אורד וינגייט; אוריאל אופק: טרומפלדור גיבור חידה ואחרים.

היא כמה וכמה רומנים היסטוריים-ביוגרפיים לבני נוער.¹¹ אפשר למצוא קווים מקבילים בין הכתיבה ההיסטורית של דבורה עומר שנועדה לקרב את בני הנוער לסיפור ההיסטורי לזו של רון-פדר-עמית. אולם ההבדל הדרמטי הוא בין העמדת דמות מופת-היסטורית במרכז הסיפור אצל עומר, לבין הבחירה להציב דמויות שוליים מוחלטות ולהעצים את הצגתן הסטריאוטיפית.¹²

אטען אפוא שספריה הפופולריים לנוער של גלילה רון-פדר-עמית, שהפכו עם הזמן לקנוניים, מעמיקים את הניגוד בין מזרח ומערב באמצעות פרקטיקה של הגעה (Racialization) המסמנת גבול אתני באופן גלוי ומשתמע. באופן זה מוצגת המזרחיות כזהות מובחנת נחשלת ונחותה ומשמשת כהצדקה לנרטיב הגאולה וההצלה המעניק לגיטימציה להוצאתם של ילדים מזרחים מהבית.¹³ קריאה זו של כתיבתה של רון-פדר-עמית ממשיכה את המחקר והקריאה הפוסט-קולוניאלית. קרן-יער טענה שאומנם סדרת הספרים על ציון מציבה נער מזרחי במרכזה, אך גם:

מבססת מושגים אוריינטליסטיים פולקלוריסטיים, שכן מצבו העגום של הגיבור, ציון, מוסבר בחוסר האונים של הוריו הביולוגים שאינם מסוגלים לטפל בו כראוי. [...] יומרת הזרם המרכזי האוניברסלי והניטרלי להכיל קבוצות מודרות מיושמת באופן כזה, שמחזק דעות קדומות ומייצר הומוגניזציה, כלומר מבנה קולקטיב אחיד שמי שאינו משתייך אליו מודר לשולי ההיררכיה התרבותית ונותר דמות סטריאוטיפית.¹⁴

ברעם-אשל מבחינה כי:

באפיזודה זו מכנה את עצמו ציון לראשונה 'ילד שחור אחד', והמילים הללו, ששמה בפיו רון-פדר-עמית, כורכות את סוגיית הטפילות בזהות המזרחית ללא הפרד. עם התקדמות הסדרה פוגשים הקוראים מנעד עשיר של צורות חיים אשכנזיות - בחיפה, בקיבוץ הגלילי ובירושלים, אך מפגשם עם המזרחיות נותר מוגבל לייצוגיה השליליים.¹⁵

יש לומר, טענתי זו אינה עולה בקנה אחד עם חוקרים אחרים של ספרות ילדים הסבורים שעצם הצגת המזרחים בספריה של רון-פדר-עמית, גם אם כ'אחרים' וכ'בעיה', הוא מהלך פורץ דרך, המבקש לשרת מטרה חינוכית-טרנספורמטיבית כחלק מאתגריה של ספרות ילדים

¹¹ ראו ספריה של גלילה רון-פדר-עמית: בעוז ובהדר סיפורו של מנחם בגין; באור ובסתר סיפורו של זאב ז'בוטינסקי; המורד-אברהם (יאיר) שטרן - הוגה ולוחם; העורג - סיפור חייו של א"ד גורדון; לכבוש את ההר - סיפורו של שלמה בן יוסף; משה דיין - הנער מנהלל

¹² קרן-יער, 2007: 168

¹³ כוזם, 1999; שנהב, 2004; ששון-לוי, 2008; ששון-לוי ושושנה, 2014; Khazoom, 1999

¹⁴ קרן-יער, 2007: 154

¹⁵ ברעם-אשל, 2015: 110

מכילה, פלורליסטית ורב-תרבותית.¹⁶ אלא שתפיסה כגון זו מניחה לדעתי את הימצאותם של המזרחים כ'אחרים' כנתון עובדתי במרחב הספרות הבדייונית, זאת שעה שהספרים אודותם הם אלו שבראו דמויות אלה באופן סטריאוטיפי, במיקום נמוך בהיררכיה, כקבוצת שוליים מהותנית וכתשליל של האשכנזים.¹⁷ הצגה זו מגדירה את הזהות האשכנזית כנורמה ואת הזהות המזרחית כנחותה ממנה, אף שכאמור מדובר בזהות מזרחית מדומיינת שמוצגת באמצעים רטוריים ורק נדמית כאמת היסטורית. אפשר שמהלך דיאלקטי, גם אם כוונותיו טובות מוביל לתוצאה הפוכה, ואפשר שמהלך זה השולל מ'האחר', מהמזרחי את אנושיותו שעה שהוא מציג אותו תחת מעטפת כבדה של סטריאוטיפים, משריש דעות קדומות במקום לשרש אותן.

כדי לדון בשאלות שאני מעלה במאמר זה ובטענותיו, בחרתי בקורפוס מחקר רחב יריעה הכולל ארבע סדרות בהן 38 ספרים שכתבה רון-פדר-עמית במהלך כשלושה עשורים, ומהם אדון ב-26. רון-פדר-עמית נחשבת לסופרת אהודה על בני נוער וכתבה מאות ספרים שתורגמו לשפות רבות ויצאו בכמה וכמה מהדורות, דבר המעיד על הפופולריות הרבה של הספרים ועל תפוצתם הרחבה, עובדה המצדיקה את העיון בהם. שלוש הסדרות הראשונות: **ציון**, **ניר שרוני** ו**בתיה**, קשורות ביניהן בסיפורן של הדמויות המרכזיות.

1. **סדרת ספרי ציון** – סיפורו של נער עזוב: כוללת 10 ספרים המספרים את סיפורו של ציון כהן, ילד עזוב, בן למשפחה הרוסה מבית שאן, החל מהוצאתו מהבית בגיל 11 וכלה בגיוסו לצבא, דרך תחנות חייו השונות הכוללות את המסגרות אליהן הועבר: משפחת אומנה בחיפה – משפחת שרוני, קיבוץ בצפון הארץ, והמעון לילדים עזובים בירושלים של אורי וירדנה חרמוני. הסדרה פורסת את אהבתו לבתיה מעכו שאף היא ילדה ממשפחה הרוסה ואת התהפוכות הרבות במערכת היחסים שלהם. בתיה מתארת את ציון באופן המהדהד לביטוי 'פרא אציל': "ילד בעל תלתלים שחורים ועור שזוף [...] פרא בג'ונגל",¹⁸ "הוא היה כהה כמוני, ולא סבלתי את זה. עיניו היו שחורות כמו העיניים שלי, ואני העדפתי כחולות".¹⁹ לציון תשעה אחים ואחיות המפוזרים במשפחות אומנה, פנימיות ומוסדות. אביו של ציון נמצא בכלא באשמת שוד ורצח, אימו מכורה לכדורים ולסמים, אלכוהוליסטית העוסקת בזנות תמורת סמים בעידודו של בעלה השני ומכאן שאינה מתפקדת. סבתו משמשת כדמות היציבה בחייו.

¹⁶ רודין, 2015, 2016, 2018

¹⁷ דה מלאך, 2017

¹⁸ חבר ראשון, 1988: 7, 22

¹⁹ דורון, 1992: 45

2. **סדרת ספרי יומנו של ניר שרוני**: כוללת 12 ספרים המספרים את סיפורו של ניר שרוני שמשפחתו הייתה משפחת האומנה אליה הובא ציון כהן, שנר הוא בן גילו והיא מסתיימת עם גיוסו של ניר לצבא. ניר שרוני גדל למשפחה אמידה בשכונת אחוזה המבוססת בחיפה. אימו פסיכולוגית ואביו עו"ד ידוע. הסדרה מתארת את חלומותיו, אהבותיו והטלטלות בחייו ובחיי משפחתו. חלק מספרי הסדרה מתייחסים לנוכחותו של ציון במשפחת שרוני ואליהם אתייחס.
3. **סדרת ספרי סיפורת של בתיה**: כוללת 10 ספרים המספרים את סיפורת של ילדה ממשפחת מצוקה שננטשה על-ידי אימה וגרה עם אביה בצריף עלוב על חוף הים בעכו החל מגיל 12 ועד לבגרותה. אביה של בתיה עיוור, אנאלפבית ואלים כלפיה. הסדרה מתארת את בתיה החל מהמפגש שלה עם ציון כהן בעת שברח ממשפחת האומנה, עבור דרך המסגרות השונות אליהן הוצאה ובהן פנימייה, מעון לילדים עזובים וכן בתים של גברים אליהם עברה לאחר שהתאהבה בהם, וכלה בנישואיה לציון כהן. ציון מספר לניר שרוני על בתיה ומשיב לשאלתו של ניר, האם בתיה בלונדינית? "מה פתאום בלונדינית? [...]. שחורה. כזאת עם שתי הצמות הכי שחורות שיש, והעיניים הכי יפות שיש".²⁰ ומציין "אני אוהב את בתיה, ורק את בתיה, וזו בכלל לא בושה לאהוב ילדה כמותה, אפילו שהיא לא קיבוצניקית ואין לה שערות בצבע זהב אלא בצבע פחם".²¹ הספר הראשון בסדרה נכתב שמונה שנים לאחר הספר הראשון בסדרת ספרי ציון והוא נועד לאפשר לקוראים להכיר את בתיה לא רק דרך סיפוריו של ציון כהן.
4. הסדרה הרביעית עומדת בפני עצמה. **סדרת ספרי עירית** כוללת שישה ספרים המספרים את סיפורת של עירית החל מגיל 12 ועד היותה תלמידת תיכון. עירית גרה בשכונת הקטמונים בירושלים וחייה מתנהלים בסביבה רוויית פשע ואלימות. אימה עובדת כעוזרת בית, אביה מובטל, קלפן, אלכוהוליסט ואלים כלפי בני משפחתו. המראה של עירית מהדהד למראה אפריקאי, יש לה "עיניים שחורות [...]. שפתיים עבות [...]. שיער שחור, סמיך ופרוע".²² הסדרה עוקבת אחרי חייה של עירית בצל כנופיית עברייני נוער שחברים בה שלומי - אח של עירית ויוסי כהן - הנער שהיא אוהבת, ומתארת את ניסיונותיה של עירית למנוע מאחיה להידרדר לעולם הפשע, ניסיונות שלא צלחו. פרקי הסדרה שודרו בתוכנית "חתול בשק" ברשת א' ב"קול ישראל".

²⁰ טודי בהחלט, 1980: 165

²¹ ילד חוץ, 1977: 128

²² עירית אחת מהחברה, 1983: 7

עיצוב הזיכרון הקולקטיבי באמצעות ספרות

הזיכרון הקולקטיבי כמנגנון חברתי מורכב ממכלול של תוצרי תרבות סובייקטיביים, כמעין אוסף זיכרונות סובייקטיביים המבססים תשתית ליצירת זהות משותפת. חוקרים מדיסציפלינות שונות²³ מציינים כי הזיכרון הקולקטיבי לגבי עברה של קבוצה עשוי להיות יזום, מתוכנן או מובנה על-ידי האליטות ההגמוניות באמצעים מגוונים. מאחר והזיכרון הפרטי נתון בהקשרים חברתיים-קונטינגנטיים, הרי מה שמעניק לו תוקף ומשמעות והופך אותו לזיכרון קולקטיבי, הוא הטענתו בציוני דרך גיאוגרפיים והיסטוריים שהופכים אותו לחלק מהעבר הקולקטיבי של הקהילה בה נוצר. הקורא יכול לזהות בו אירועים ומקומות שמייצגים את זיכרונו כחלק מסיפור קולקטיבי שהוא משויך אליו בהווה. הספרים הנידונים במאמר, כפי שאדגים בהמשך, טעונים בציוני דרך גיאוגרפיים והיסטוריים רבים, הממפים את מרחבי המגורים ומטעינים אותם במשמעויות אתניות. ספרות המעצבת זיכרון קולקטיבי תהיה מבוססת, מטבע הדברים, על רצף סימבולי של תמונות נבחרות המייצגות כביכול את העבר, כאשר בד בבד עם הדגשת תמונות מסוימות, היא תדיר אחרות. לעיתים הזיכרון הקולקטיבי אינו מעוצב בניטרליות או בתמימות, ולעיתים הוא נוצר בתום לב ומבלי דעת. כך או אחרת, הזיכרון הקולקטיבי הוא תוצר של מאבק פוליטי על כוח, שמכות וכינון אתוס קולקטיבי. האליטה ההגמונית טוענת לייצוג הזהות הדומיננטית ולהגדרת גבולות השיח ותכניו שבה בשעה מגדירים אותה. בתהליך ההיסטורי של "יצירת אומה" מאופיינת הקבוצה ההגמונית ואילו ה'אחרים' מוקצים ממנה.²⁴ אימוץ דרך זו מצמצם את העבר לנרטיב מרכזי נטול גוונים.

ספרות מאפשרת את החיבור בין הזיכרון הפרטי לקולקטיבי. את אבחנתו של פייר נורה בדבר אפיוניו של הזיכרון הקולקטיבי אפשר ליישם גם לגבי עיסוקה של הספרות בזיכרון: "הזיכרון מסגל לעצמו רק את הפרטים הנוחים לו: הוא ניזון מזיכרונות מטושטשים, מחוברים זה לזה, מקיפים או מרחפים, פרטיים או סמליים".²⁵ סמית טוען²⁶ שבתהליך של יצירת אומה בוחר לעצמו כל דור את המיתוסים, הזיכרונות, הערכים והסמלים מן העבר שיכולים לשרת באופן המיטבי את צורכיהן ושאיופתיהן של הקבוצות החברתיות הדומיננטיות. לספרות הילדים והנוער 'חיי מדף' ארוכים ולכן לתפקידה כסוכן זיכרון וכמחוז זיכרון יש משמעות רבה בעיצובו של הזיכרון הקולקטיבי. אניטה שפירא²⁷ טוענת שמקומם של סוכני הזיכרון בעיצוב הזיכרון הקולקטיבי לא נופל ממקומם של

²³ Halbwachs, 1992[1952]; שביד, 2002; קנטור, 2007; שוחט, 2001; סמית, 2010; נורה, 1993; פלמן ולאוב, 2008

²⁴ פוקו, 2005; שירן, 2007; קנטור, 2007; Connerton, 1989; Schudson, 1989;

²⁵ נורה, 1993: 6

²⁶ סמית, 2010

²⁷ שפירא, 1995

ההיסטוריונים. ארחיב ואומר שבהתחשב בגילם הצעיר של נמעניה של רון-פדר-עמית, קריאת הספרות תופסת אצלם מקום משמעותי יותר מעיסוקם בהיסטוריה. לילדים ולבני נוער יש מוכנות לקבל אינפורמציה כאמת עובדתית בשל היעדר כלים לקריאה ביקורתית וחוסר יכולת להתנגדות, זאת במקביל לאמון שהם מעניקים לקולו של המבוגר כקול הדובר אמת. להבנתי, קריאת ספרות יוצרת אצל ילדים זיכרון שנצרב בתודעתם ומעצב את עמדתם ביחס למציאות. נורה טוען שספר ילדים כמחוז זיכרון לא נדרש לרפרנטים, שכן הוא עצמו הרפרנט. הוא מדגים את חשיבותה של ספרות הילדים כמחוז זיכרון באמצעות אחד מספרי הילדים הנודעים בצרפת, המתאר מסע סביב צרפת של שני ילדים,²⁸ שעיצב את הזיכרון הקולקטיבי של מיליוני ילדים צרפתים למרות הפער בינו לבין המציאות ההיסטורית. נימוק מעניין לשאלת המוטיבציה לכונן את הזיכרון הקולקטיבי נותנת יעל זרובבל בצינה שכוחו של הזיכרון הקולקטיבי, גם זה שמכוננת ספרות הילדים, אינו בשל תיאור העבר מאחר והוא תמיד בעל ממד בדוי, אלא דווקא בשל התאמתו להלכי רוח אידיאולוגיים שאנו מבקשים לבסס בהווה כדי להנציחם למען העתיד.²⁹ טענה דומה מעלה שביט בספרה עבר בלא צל.³⁰

בחברה הישראלית צף ועולה סיפור העבר של העלייה והקליטה בעשור הראשון למדינה כבעיה שטרם באה על פתרונה. ספרות המתפקדת כסוכן זיכרון שממלא תפקיד בהבניית נרטיב המשרתת את ההגמוניה התרבותית, עלולה לגרום להבניית הידע ההיסטורי באופן סטריאוטיפי השונה מההתרחשות ההיסטורית.³¹ ספריה של רון-פדר-עמית הם אתר המכונן זיכרון, המותיר את העבר הבדיוני שיצרה, חי, דינמי ומתפתח בחיי החברה בהווה עד ימינו אלה. הם מבססים ומשמרים באמצעות הפופולריות שלהם בקרב דורות של בני נוער את הזיכרון הקולקטיבי ביחס למזרחים. אפשר שהספרים מייצגים דרך שהייתה מתאימה לאליטה ההגמונית להתמודד עם התהליך המעוול של קליטת המזרחים,³² ואפשר שהספרים עונים גם על צורך אישי ולאומי בהווה, שנועד להסביר את כישלון החזון הציוני בקליטת

²⁸ Augustine Fouillee (used the pseudonym of G. Bruno) - *Tour de France par deux enfants* שהיה סיפור הזדהות ומסע חניכה שעיצב את הזיכרון הקולקטיבי של מיליוני ילדים צרפתים, למרות שעם הופעתו ב-1877 הוא תיאר צרפת שונה מזו שהייתה קיימת בשנת הוצאת הספר. שנים לאחר הוצאתו ולמרות עיבודים מחודשים, המשיכה המהדורה הישנה להיות הנמכרת והפופולרית ביותר.

²⁹ זרובבל, 1994. במאמר נוסף (1997) מדגימה זרובבל כיצד סיפורי ילדים עבריים מכוננים את זיכרון העבר על-ידי הפגשת ילדים עבריים צעירים עם דמויות מן המיתולוגיה הציונית, כמו החשמונאים ובר-כוכבא.

³⁰ שביט מתארת כיצד סולף ועוות סיפור מלחמת העולם השנייה, השואה והנאצים בספרות הילדים הגרמנית. זוועות השואה נותרו ב'צל' והודרו מהזיכרון הקולקטיבי והגרמנים הם המוצגים כקורבן של המלחמה ושל הנאצים. לדבריה, מהלך זה של אי לקיחת אחריות, צדקנות והצדקת פשעי העבר, מבקש לברוא את סיפור העבר הגרמני באופן שאינו עולה בקנה אחד עם המציאות ההיסטורית, ולבסס זיכרון קולקטיבי שנוח לחברה להתמודד עימו. שביט, 1999

³¹ קנטור, 2007; אזולאי, 2003; Zerubavel, 2003

³² בדומה לאופן בו התקבלה הקומדיה של אפרים קישון "סלאח שבת": "כאילו הייתה עדות אנתרופולוגית אותנטית אודות המזרחים". שוחט, 2005: 152

העלייה באופן המטיל אחריות לכך בעיקר על המזרחים, ולא מתמקד באחריות המנגנון הממסדי שמיקם את המזרחים בשוליה וביסס את אופייה המעמדי של החברה הישראלית. ביטוי לכך אפשר למצוא בדבריו של ציון: "אני ציון כהן מבית שאן, שאבא שלו פושע ואמא שלו לא רצתה אותו עוד כשהיה קטן".³³ כמו גם בדבריה של צילה שרוני לבנה בהם היא מבקשת להסביר מדוע היא שולחת את ציון לקיבוץ ומפסיקה לשמש כמשפחת אומנה:

ציון הוא ילד אומלל אבל לא אנחנו גרמנו לכך. אין לנו שום אפשרות לתקן את מצבו. אני אינני קוסמת. אמא שלו זנחה אותו, ואבא שלו מעולם לא הרגיש כלפיו שום אחריות. אז תגיד לי, אני מסוגלת למחוק את זה?³⁴

הסוגה הספרותית כפרקטיקה וכתחבולה פואטית

הסוגה הספרותית היא הפרקטיקה הפואטית שבאמצעותה מבוסס הזיכרון הקולקטיבי ביחס למזרחים. ארבע סדרות הספרים הנידונות במאמר זה, מבוססות מבחינה ז'אנרית על ספרות הווידי כקונסטרוקט. חלק מהספרים כתובים כיומן אישי, כאוטוביוגרפיה, כספרי חליפת מכתבים וכמונולוגים בגוף ראשון. כל הספרים כתובים מפיהם של גיבורי הספרים ומנקודת מבטם והם בעצם מסעות התוודות של הגיבורים המשלבים זיכרונות מעברם בתהליך בו ההווה משתנה תוך כדי הסיפור ומתקדם אל העתיד. בהקשר לשימוש בתבנית ובמאפייני סיפורת הווידי טוענת נוה:

ז'אנר הווידי מצמצם את המבחר והמגוון האנושי, שיכול היה להיות מיוצג בספרות לכיוונה של קבוצה אנושית אחת, זו המאוכלסת באנשי שוליים, המצויים בפריפריה של האפשרויות האנושיות הנורמליות. המתוודה הוא אדם בעל תכונות קיצוניות ובלתי שגרתיות [...] שחי תחת רישומה של הפרעה טראומטית שאירעה בילדותו ושהולידה יחסים בלתי מתוקנים עם הוריו או עם אחד מהם, או שנולדה מיחסים כאלה; הוא כורע תחת נטל כבד של אחת ההפרעות הקשות, בדרך כלל זהו רגש הנחיתות, המשתקת את חירותו.³⁵

נוכל להגדיר את הבחירה בתבניות הכתיבה של סיפורת הווידי כתחבולה פואטית³⁶ שנועדה להגביר את הרושם האותנטי של הייצוג העצמי, הנדמה כתייעוד של חוויה אישית. את האותנטיות של החוויה האישית מגביר העיגון שלה במקומות גיאוגרפיים ובמרחבי זמן ריאליסטיים המוכרים לקוראים מההיסטוריה הישראלית. אפשר לומר שהבחירה בז'אנר מאפשרת לטקסטים ספרותיים לבסס את מקומם כסיפור היסטורי. כאשר הייצוג הספרותי

³³ ציון ובתיה סיפור אכזבה, 1981: 8. כל הציטוטים שיובאו להלן הם מספריה של רון-פדר-עמית ולכן יושמט שמה ויוצגו רק שמות הספרים, שנת הוצאתם והעמוד ממנו לקוח הציטוט.

³⁴ דף חדט, 1984: 104

³⁵ נוה, 1988: 242

³⁶ ברעם-אשל מציינת אף היא שרון-פדר-עמית משתמשת ביומני ומכתביו של ציון כ"מניפולציה פואטית" המאפשרת לה כניסה לתודעתו של ציון. ראו ברעם-אשל, 2015: 105

הוא ביוגרפי, טוענת פלמן, וכולל יומנים ומכתבים אישיים, מטושטשים הגבולות בין ביוגרפיה והיסטוריה.³⁷ ביטוי למתח בין ספרות להיסטוריה ניתן בספרים אלו באופן המבקש למקם אותם כתיעוד היסטורי משמעותי. ניר שרוני, גיבור הספר, מתאר ביומנו את המוטיבציה שלו לכתיבת היומן שהתעוררה בו לאחר קריאת יומנה של אנה פרנק:

החלטתי שגם אני צריך יומן כזה. מי יודע, אולי תהיה פה פעם מלחמה איומה, או התקפת מחבלים, או משהו כזה, ורק היומן שלי יישאר, ואחר כך יבואו ילדים וילמדו ממנו על תולדות התקופה? [...] וגם אמא אמרה שקורותיו של ילד אחד יכולים לשמש ראי לתקופה שלמה.³⁸

דבריו של ניר שרוני מייחסים חשיבות היסטורית ליומן שהוא כותב לא רק מבחינת תיעוד חייו האישיים אלא מבחינת חשיבותם הלאומית והיכולת שלהם לאפשר לנו הצצה אותנטית אל האירועים שכביכול התרחשו מפיהם של מי שחוו אותה. בהקשר זה טוענת שפירא³⁹ שלעומת ההיסטוריוגרפיה והספרות המושתתות על גורם מתווך, יומנים ומכתבים מאפשרים לשחזר את החוויה באופן האוטנטי ביותר, ולכן מיוחס להם ערך היסטורי משמעותי, שכן הוא שיקוף של התמונה ההיסטורית 'מלמטה' שממנה אנו מבינים רגשות, תחושות ואת הפרשנות של כותבי היומן כלפי המציאות שהם חוו. אפשר שמה שהופך את כתיבת היומן והמכתבים לעדות הוא ההפניה לקונקרטי. כלומר תיאור האירוע כפי שהיה, מעניק לו לגיטימיות של עדות בעלת אופי היסטורי וראייתי. כך פועלת ספרות העושה שימוש בתחבולה פואטית-רטורית שבה העדויות הן כביכול אישיות ואוטנטיות.

לעיסוק בכתיבת היומן יש מקום משמעותי בעיקר בסדרות הספרים של ציון וניר שרוני. היומן הספרותי מייצר מתח היררכי ומעמדי בין ציון 'הילד העוזב' מבית שאן לבין ניר שרוני ממשפחת האומנה בחיפה. צילה שרוני הפסיכולוגית מחיפה שלביתה מגיע ציון, מכריחה אותו לכתוב יומן מדי ערב, שבו יתעד את האירועים וכך יוכל לעבד ולהתמודד מבחינה רגשית עם חוויותיו. לעומת חשיבותה של החוויה הרגשית ביומנו של ציון, בוחרת רון-פדר-עמית להעניק ממד של ביוגרפיה ליומן של ניר, לו היא נותנת מעמד עדיף כעדות שקולה ומהימנה. הבחירה להתייחס באופן שונה לשני היומנים מבטאת את המתח המעמדי-האתני המתבטא גם בפקפוק של ניר שרוני ביכולתו של ציון לכתוב יומן כמו גם במידת האמינות שהוא מייחס ליומן שכותב ציון. מתח זה נובע מההנחה של ניר שפריבילגיית הכתיבה שמורה רק לנער ממעמדו שיש לו יכולת, כישורים ותחושת שליחות היסטורית שמחייבת אותו לתעד באופן אמין את ההתרחשות למען הדורות הבאים. לצד זאת הבחירה לשים בפיו של ניר מונולוג שכזה שבולטת בו התנשאות ואטימות, אפשר שהיא חתרנית

³⁷ פלמן ולאוב, 2008

³⁸ טודי בהחלט, 1980: 14-15

³⁹ שפירא, 2011

ומאפשרת הזדהות של הקוראים דווקא עם האותנטיות שבכתובתו של ציון. ניר כותב
בימנו:

בכלל, אני רוצה להדגיש כאן למען כל הילדים שיקראו את היומן הזה אחרי שאני
אמות במלחמה ורק היומן שלי יישאר לפליטה [...] אני מדגיש את זה מפני שפתאום
באה לי מחשבה לראש, שאם היומן שלי יישאר לפליטה, יכול להיות שגם היומן שלו
יישאר, ואז יהיו ילדים שלא יידעו למי הם צריכים להאמין. [...] ועכשיו, קוראים
יקרים, אתם, שתמצאו את היומן שלי אחרי המלחמה, תחליטו נא בעצמכם מי ישר
יותר, ודבריו של מי נכונים יותר. לו אני הייתי במקומכם, לא היה לי קשה לקבוע
שהיומן שלי הרבה יותר מדויק. [...] הכי מצחיק זה לא מה שהוא כותב, אלא איך
שהוא כותב. תארו לעצמכם מכל הדברים שאמא הסבירה לו, מה הוא הבין? הוא
הבין שהיומן זה משהו שקוראים לו 'עצמי' ולעצמי הזה הוא צריך לכתוב מכתבים.
וכשהוא גומר לכתוב אותם, הוא סוגר את העצמי הזה במגירה, וכיוון שמאוד לא
נעים להיות סגור במגירה, אז הוא גם מרחם עליו ומקווה שהוא לא ייחנק לו שם בין
הדפים. אתם רואים מה יוצא מזה שמכריחים ילד לנהל יומן? הוא פשוט נעשה
מטומטם.⁴⁰

לעומת יומניו של ניר שרוני, מיומניו של ציון נעדרים תאריכים. רודין טוען שזו דרכה של
רון-פדר-עמית לבצע דקונסטרוקציה של סוגת היומן: "מה שאמור להיות סוגה תיעודית
הופך בכתובתו של ציון לסוגה מחוסרת כללים, התואמת את המתחולל בנפשו".⁴¹ אני
מבקשת לטעון שהשימוש ביומן הוא מהלך מניפולטיבי מבחינה פואטית והוא משמש כלי
ליצירת בידול מעמדי, כביכול באמצעות היומנים. אפשר שהיעדר תאריכים מיומנו של ציון
מעידה על נפשו הסוערת, אך אפשר שהיעדר זה מציג אותו כמי שאינו מבין מהי התכלית
בכתיבה בכלל ובכתיבת יומן בפרט. חוסר ההבנה של ציון לגבי כתיבת יומן אמור להעצים
את האותנטיות של היומן, מן הטעם שזה יומן שנכתב על-ידי נער שהכתיבה איננה חלק
מעולמו, ועל כן הוא טקסט ראשוני, חסר מסננים ועכבות המאפשר לנו הקוראים הצצה
לנפשו פנימה. כך נוצרת היררכיה בין ציון ה'אותנטי' לניר שמועיד עצמו מגיל צעיר להיות
סופר. ראוי לציין כי עמדה זו שמבטא ניר שרוני מהדהדת למחשבה המערבית של כתיבה
מסודרת ורציונלית ומבטאת עמדה ביקורתית של המחברת ביחס לניר, שמתייחס אל עצמו
מגיל צעיר כמי שעתיד להיות סופר. משמע, כתיבתו המסודרת והרציונלית מונעת ממנו את
האפשרות לתת לחוויה להיכתב ומאלצת אותה להיכתב בשל הייעוד שהתווה לעצמו. ואכן
כאשר ציון רק מתחיל לכתוב יומן, לניר יש כבר שתי מחברות מלאות. בהקדמה לספר השני
כותב ניר שרוני: "זהו סיפור אוטוביוגרפי. סיפור אוטוביוגרפי, למי שלא יודע, הוא סיפור

⁴⁰ טודי בהחלט, 1980: 130, 126

⁴¹ רודין, 2018: 26

אמיתי על החיים של מי שכתב אותו".⁴² חנה נוה טוענת שהתחבולה הנוחה ביותר להסוואת הווידי "היא התקרבותו אל סימני הז'אנר הסמוכים לו – האוטוביוגרפיה והזיכרונות".⁴³ הטכניקה הספרותית הזו מאפשרת להטעות את הקוראים כאשר הסופר משלב בתוך הווידי השלם עלילות משנה וסיפורונים שאינם בהכרח העיקר, כפי שאכן קורה בספרים הנידונים. רון-פדר-עמית מייצרת אם כן מהלך ספרותי המעצים את חשיבות היומן כתייעוד היסטורי. במקביל ליומנו של ציון היא כותבת את יומנו של ניר שרוני כאשר בשניהם מתוארים אירועים דומים, במרבית המקרים באופן דומה למדי, מה שמחזק את היומנים כעדות אמינה. הנה, כאשר ציון מפסיק לכתוב יומן ומבקש את רשותה של צילה שרוני להמיר את זמן הכתיבה ביומן לכתיבת מכתבים לבתיה, נערה שפגש בעכו, נכתב הספר מכתבים לבתיה. שנים אחר כך נכתבת **סדרת בתיה** שחלק מהספרים בה הם תשובות למכתביו של ציון אליה. רון-פדר-עמית סיפרה בראיונות איתה על התקופה בצעירותה בה היא ובעלה היו משפחת אומנה, וכי חלקים מן הספרים מבוססים על המפגש שלה עם "ישראל האחרת".⁴⁴ בראיונות אלה וגם בראיונות מאוחרים, מחזקת רון-פדר-עמית את הבסיס לתיאור ההיסטורי עליו מבוססים הספרים ומניחה בכך תשתית של הצדקה לבחירתה בז'אנר ספרות הווידי. כלומר הסופרת בחרה לספר את חוויית היותה משפחת אומנה כמפגש שלה עם 'ישראל' המאופיינת על ידה כ'אחרת' ובשילוב תיאור של אירועים היסטוריים מסוימים. שאלה מתבקשת בנקודה זו היא איזה נרטיב מתבסס עקב כך? האם זה המדגיש את נחשלותם של המזרחים או את נאורותם של הקולטים ובאמצעותו את נרטיב הגאולה וההצלה הלאומי והאישי? הדהוד לכך אפשר לראות ביומנו של ניר שרוני. דרך התלבטויותיו של ניר אפשר לשמוע להבנתי את התלבטויותיה של רון-פדר-עמית כמספרת ואת האופן בו היא מעצבת את גיבוריה:

יש משהו נהדר בלהיות סופר, כי בסיפורים שלך אתה יכול בעצם לעשות מה שאתה רוצה: להעניש את מי שאתה לא סובל, לתת חיים נעימים למי שאתה אוהב, ואפילו להרוג את הרעים. אתה יושב לך מול המחברת שלך וכותב, ובעצם אתה כמו אלוהים שמנהל את העולם [...] ובכלל גם את עצמך אתה יכול להכניס לסיפור [...] וזה כמובן הרבה יותר מוצלח מאשר יומן שבו אתה חייב לספר את האמת למען ההיסטוריה, ולמען אלה שיימצאו את היומן שלך אחרי המלחמה.⁴⁵ [וכן] אתה הסופר, ואתה הגיבור שהמציא את הסופר, ואתה הסופר שהמציא את הגיבור.⁴⁶

⁴² אח וחצי, 1982: 5

⁴³ נוה, 1988: 121

⁴⁴ רודין, 2018: 15; וכן שיחות שניהל שי רודין עם גלילה רון-פדר-עמית ומצוטטות בספרו.

⁴⁵ טודי בהחלט, 1980: 53

⁴⁶ אני אוהב אותך מיכל, 1986: 8

אפשר להבין גם את יחסה לאופן בו עוצבו הדמויות המזרחיות, מתוך דברים שאמרה בריאיון עימה:

אני הייתי קונה לילדים מתנות, והם היו מביאים אותן לאימהות שלהם. פעם קניתי לילד מעיל, והוא נסע לחג או לסופ"ש וחזר בלעדיו. כששאלתי אותו מה קרה, הוא אמר: 'אמא שלי אמרה לי לתת את המעיל לאחי, ושגלילה תקנה לך מעיל אחר'. לילד אחר קניתי מצלמה לבר המצווה. הוא נתן אותה במתנה לאמא שלו, שאפילו לא טרחה להגיד לו מזל טוב ביום הולדתו.⁴⁷

כך מסמנת רון-פדר-עמית את הקו בין ישראל ה'ראשונה' לישראל ה'אחרת', בין אימהות נאורה ונאותה לבין אימהות פרימיטיבית, נחשלת ונצלנית הזרה להבנה של מושג האימהות כפי שרון-פדר-עמית מציגה אותו. בכתיבה זו אפשר לראות את פעולתו של מנגנון הזמינות (Availability),⁴⁸ לפיו השכיחות נשפטת לפי הדוגמאות שאדם מצליח להעלות בדעתו ושהיו זמינות בזיכרונו. ניתן לשער שרון-פדר-עמית כתבה מנקודת מבט פרויקורית. מנגנון הזמינות כמשפחה אומנת שפעל על רון-פדר-עמית בכתיבתה, העלה בתודעתה דוגמאות שהיו זמינות בזיכרונה וקוראיה נחשפים לדוגמאות שאינן בהכרח מלמדות על שכיחותן. המופע הספרותי של הדוגמאות ודחיסותן הסטריאוטיפית הופכות אותן לזמינות עבור הקוראים.

ספרים אלו של רון-פדר-עמית היא במידה רבה פועל יוצא של ההבניה החברתית מנקודת המבט של הזמן בו נכתבו, כפי שמציינת ברעם-אשל:

קשה אפוא להתעלם מעמדת הכוח הפריבילגית ו'הבלתי מוכפפת' שממנה סיפרה רון פדר עמית את סיפורו של הילד/נער העזוב, העני, המזרחי. נראה כי על אף הזדהותה הביוגרפית-הרגשית עם בני טיפוחיה, בחנה הסופרת את הצלחת תהליך האומנה בפרמטרים של חברות בעלי סממנים מובהקים של 'השתכנזות'.⁴⁹

במידה של נדיבות, אשתמש באבחנתה של מוריסון כי "לסופרים אמריקנים שחורים ולבנים כאחד, הפועלים בחברה שכל כולה חדורה באבחנות גזע, אין מנוס משימוש בלשון שהטיותיה חדורות בגזעיות."⁵⁰ דומה שהמאמץ הנדרש מהסופרים להשתחרר מאזיקי תביעותיה של הלשון אינו פשוט כלל ועיקר.

הקריאה הפוסט-קולוניאלית והקריאה הביקורתית המזרחית

אני מבססת את טיעוני על ניתוח וקריאה ביקורתית מזרחית הנשענת על קריאה הביקורתית הפוסט-קולוניאלית המבקשת "לבנות את סיפורו של העבר בדרכים שאינן

⁴⁷ זיו, 2017, מתוך ריאיון עם גלילה רון-פדר-עמית.

⁴⁸ ליבמן וטברסקי, 1996

⁴⁹ ברעם-אשל, 2015: 111

⁵⁰ מוריסון, 1997: 26

משועבדות לאליטיזם של הפרספקטיבה האירופית".⁵¹ ובנוסף לבחון עקב כך את הספרות וההיסטוריה באופן מורכב יותר מבחינה אפיסטמולוגית השונה מנקודת מבט מזו ההגמונית-אליטיסטית.⁵² בדיון בפרק זה אני מבקשת להגדיר ולסמן את קווי המתאר של הקריאה הביקורתית המזרחית בספרות וליישמה בפועל בדוגמאות מספריה של רון-פדר-עמית.

בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים, התפתחה בישראל התפיסה שיש לקדם את כור ההיתוך באמצעות המודרניזציה המערבית. תפיסה זו התבססה על דיכוטומיה בינארית של מודרניות למול מסורתיות; נאורות למול נחשלות; מדע וטכנולוגיה למול פיגור; התקדמות והתפתחות למול פרימיטיביות; פרודוקטיביות למול טפילות.⁵³ תפיסה אירופוצנטרית זו יצרה היררכיה אתנית ומעמדית שהעדיפה את המערב והגדירה את קבוצות האינטרס שראו עצמן שייכות לישראליות הרצויה. זאת לעומת שיוך נמוך שהעניקה האירופוצנטריות למזרח ולמי שיוחסה לו מזרחיות. המזרחים נדרשו לאמץ מערכת ערכים מערבית, ולכן נדרשו לבצע דה-סוציאליזציה ורה-סוציאליזציה.⁵⁴ בשנות השישים והשבעים התחזק אפיונם של המזרחים כ'אחרים' וגם כ'ישראל השנייה'. במקביל התפתחו תפיסות ביקורתיות שטענו שהריבוד האתני-מעמדי נוצר כפועל יוצא של הקונפליקט המעמדי ויחסי התלות של המזרחים בהגמוניה הדומיננטית, שניצלה את כוחה הארגוני והכלכלי כדי לקבע את המזרחים כ'אחרים' הנמצאים במעמד חברתי וכלכלי נחות.⁵⁵ החל משנות התשעים של המאה העשרים החלה 'הבעיה' המזרחית כביכול להיעלם. הוצגו טיעונים שהתכחו למוצא האתני ושהמירו אותו בשיוך גיאוגרפי, הבעיה המזרחית התבססה בשיח הציבורי כבעיה של פריפריה מול מרכז. קריאה ביקורתית מזרחית מבקשת בין היתר לקרוא את התמונה החברתית-תרבותית-היסטורית מנקודת מבט שונה. על-ידי מי שיכול לקרוא את הטקסט

⁵¹ הרציג, 2005: 355

⁵² ראו ספיבק, 2004; שנהב, 2004; יאנג, 2008; שוחט, 2001. הקריאה הפוסט-קולוניאלית היא חלק מדיון חברתי, היסטורי, פוליטי ותרבותי המבקשת לבחון את ייצוגיו של ה'אחר' ו'אחרים' בספרות וכן את אופני הייצור של דימויהם כשוליים ומוחלשים ביחס לתרבות השלטת. ראשיתה של קריאה זו באוריינטליזם בו ביקש סעיד להראות כיצד הספרות כמערכת של דימויים המשקפת ערכים ופרקטיקות תרבותיות, מסייעת בביסוס השליטה המערבית. הומי באבא הדגיש את ה'היברידיזציה' וחשף שלמרות התנגדותו לגישתו הבינארית של סעיד, והעדפת ה'היברידיזציה' על פניה, חשף את האופן המעוות בו הוצגו אוכלוסיות הנתונות תחת שליטה קולוניאלית, פרנץ פנון ציין שהשחורים מפנימים את ההעצמה הגזעית כלפיהם. אלבר ממי התייחס לפטרנליזם בהצגת ה'הנכבש' כנחות ושלילי וחסר אפיונים ייחודיים, לעומת עליונותו של 'הכובש' עליו. פדיה מוצאת קשר בין התיאור החד-ממדי של היהדות בארצות האסלאם לשוליות אליה נותבו המזרחים בארץ. מוריסון מבקשת בכתביה לערער על מקומו ומעמדו של הלבן כקטגוריה טבעית על מנת לבסס אותו כקונסטרוקט תרבותי ולחשוף את הסתירות, השתיקות, הסדקים וההדחקות המאפשרות ללבן לבסס את עצמו באופן סמכותי כטבעי. ראו בהתאמה: סעיד 2000, באבא, 1994, פנון, 2004; ממי, 2005; פדיה, 2016; הרציג, 2005: 355

⁵³ Shohat, 1989; חבר, שנהב ומוצפי-האלר, 2003; נהון, 1993; פיקאר, 2013

⁵⁴ Bar-Yosef, 1980; הכוונה להשלט המנהגים, הערכים והמסורת התרבותית המזרחית ואימוץ מערכת ערכים מערבית, לצורך קידוםם ושילובם בבניין הארץ.

⁵⁵ סבירסקי, 1981; חבר, שנהב ומוצפי-האלר, 2003

כנגד עצמו ובמהופך, לאתר את סדקיו, רמיזותיו, הדחקותיו ושתיקותיו של הטקסט בהקשר המזרחי. מכאן שהקריאה הביקורתית המזרחית מבקשת לערער הן על אופן ייצוג המזרחים כקבוצת שוליים אתנית נחותה, הן על טקסטים תרבותיים המבקשים לקבע את הזיכרון הקולקטיבי ביחס למזרחים, באופן שנאמן לנקודת מבט מערבית. קריאה זו עשויה לסייע לאפשרות ליצירתו של זיכרון קולקטיבי חדש, שונה, המסופר מנקודת מבטם של העולים על חוויית קליטתם בארץ⁵⁶ ואולי אף להעניק ממד חדש לספרים אלה בהיווצרות הנרטיב הצינוני של קליטת העלייה.⁵⁷ הקריאה הביקורתית המזרחית בכלל ובספרות הילדים בפרט בראשית דרכה,⁵⁸ אינה מתקבלת בטבעיות גם בקרב חוקרים שתומכים בקריאה פוסט-קולוניאלית. ברעם-אשל מציינת את חשיבותו של השיח האקדמי הפוסט-קולוניאלי, ועם זאת היא מבקשת להדגיש במקביל את "חלוציותה של רון-פדר-עמית בהצפת הנושא המעמדי והאתני בקרב קוראים צעירים בשנות השבעים, באמצעות כתיבת סדרת ספרים שגיבורה ומספרה הוא ילד מזרחי מן הפריפריה".⁵⁹ יש גם המבקשים למנוע את הלגיטימיות שלה בטענה שהתייחסותה לספרות מנקודת מבט אתנית מצמצמת את הדיון.⁶⁰ במאמר זה אני מבקשת לטעון שקריאה מפרספקטיבה זו מרחיבה את יריעת האפשרויות להבנת הטקסט ומאפשרת העמקה בסוגיית הייצוג המזרחי. אני מבקשת לשאול לעניין זה את תפיסתה של טוני מוריסון המדגישה כדלהלן:

חשוב להבין עד כמה האפריקניזם מהווה, או צריך להוות חלק בלתי נפרד ממחשבת ביקורת הספרות, ולעמוד על התכסיסים המשוכללים – אך המופקרים והבלתי מוצדקים – הננקטים כדי להעלים את נוכחות האפריקניזם מן העין. [...] ההתחמקות טיפחה כוח אחר, לשון-חילופין ששימשה לקידוד העניינים האלה ולמניעת כל אפשרות של דיון גלוי. [...] הרגל ההתעלמות מענייני גזע מתפרש לרוב כמחווה ליבראלית נאה, אלגנטית ואפילו נדיבה. [...] כל האינסטינקטים של המחונך-היטב מצווים עליו שלא להבחין בשאלות של גזע, ומונעים כל דיון בוגר ומפוכח.⁶¹

⁵⁶ חקק, 1981; זהבי, 1980

⁵⁷ כדוגמת מקומם של: סמי מיכאל, שווים ושווים יותר; פחונים וחלומות; אלי עמיר, תרנגול כפרות; רונית מטלון, זדים בבית; סמי ברדוגו, זה הדברים, ילדה שחורה, כי גי.

ספרים וסופרים רבים עדיין לא כבשו את המקום המרכזי לו הם ראויים בתיאור חוויות הקליטה: שמעון בלס, המעברה; תל אביב מזרח; יצחק גורמזאנו גורן, מקלט בבלי; לב חקק, האסופים; אלברט סוויסה, עקוד; דודו בוס, הירח ירוק בוואדי; זמירה רון, את הירח של חיי; יוסי סוכרי, אמיליה ומלח הארץ

⁵⁸ חקק, 1981; זהבי, 1980; שוחט, 2001, 2005; משעני, 2002, 2006; מוריסון, 1997; גלזר, 2019; קרן-יער, 2007, 2015; בר יוסף, 2004; דנינו-יונה, 2018; דה מלאך, 2017; בהר, 2008; שמעוני, 2008;

Danino-Yona, 2018

⁵⁹ ברעם-אשל, 2015: 112

⁶⁰ רודין, 2018

⁶¹ מוריסון, 1997: 22-23

השאלה שהעלתה ספיבק⁶² 'כלום יכולים המוכפפים לדבר?' הייתה פתח לדיון מקיף שנערך באקדמיה ובתקשורת בסוגיות אתניות במובן הרחב בהקשר לתחומי ידע שונים ולמערכות יחסים של כוח, זהות וזיכרון. בהשאלה לחברה הישראלית הרי שאלתה של ספיבק מתייחסת ליחסים בין אשכנזים למזרחים, בין מרכז ופריפריה.⁶³ הפסימיות של ספיבק נגעה לאפשרות לייצוג העולם השלישי בשיח המערבי. בספרים רבים, כמו באלה הנידונים במאמר זה, סופרים שאינם מזרחים, נוטלים את קולו של הסובייקט המזרחי, מדברים כביכול בשמו ובמקומו ויוצקים לתוכו תכנים מנקודת מבטם שהיא עמדה אפיסטמית מוגבלת, ובכך מפגישים את בני הנוער הקוראים עם תפיסת עולמם הסטריאוטיפית ומשעתקים אותה.⁶⁴ כמו כן, הקריאה הביקורתית המזרחית מבקשת לבחון מחדש מבנים חברתיים ולבנות את הידע לגבי העבר באופן שאינו תלוי בנקודת המבט המערבית. מוריסון מבהירה חשיבות זו: "משום שבחינה מדוקדקת של ה'שחורות' הספרותית תוכל אולי לחשוף את טבעה – אפילו את סיבתה – של ה'לבנות' הספרותית".⁶⁵ קריאה זו מפרספקטיבה פוסט-קולוניאלית, היא מהלך של שחרור שמבקש לאתגר את הפרספקטיבה ההגמונית הדומיננטית, לבקר את מה שהולעג ועוות, נחשב נחות, נחשל ופרימיטיבי, אלים ולא מוסרי. קריאה זו מבקשת לתאר ולהציף את האופן בו מוצגים המזרחים, להדגיש את העיוות שבאופן הצגה זה ולהכיר בחוסר הצדק בתיאור זה. כמו כן מבקשת הקריאה המזרחית לחשוף פרקטיקות נוספות ובהן את השימוש בשפה כמכוננת זהות, כמו גם התשוקה המדומיינת של הדמויות המזרחיות ללובן כביטוי של כמיהה לחצות גבולות סימבוליים אתניים. דוגמה לכך מובאת מפיו של ציון המעיד על עצמו: "דמיינתי לעצמי את האמא שהייתי רוצה. היו לה שערות של זהב, עיניים כחולות, עור לבן לבן, והיא לבשה שמלה ורודה כמו פייה טובה".⁶⁶ פרקטיקה נוספת היא הפואטיקה של עיצוב הדמויות המזרחיות כחתרניות, שבאמצעותה יכולים הגיבורים בהתפרצות של תבונה 'להביט אחורה בזעם', ובכך יוצרים כביכול תשתית למהימנותו של הסיפור. הנה למשל מה שאומר ציון לאחר מות אימו מאלכוהול, סמים וכדורי הרגעה:

כי אפילו שאני מאמץ את הזיכרון שלי עד המקסימום שאני יכול, אינני מסוגל עוד לזכור את היום שבו אמא שלי עדיין אהבה אותי. אפילו חיבוק אימהי חם אחד אינני מסוגל לדלות משם. מעשנת סיגריות מול התינוק הצורח שאחר כך הלך לאימוץ, כך אני רואה אותה. ערימה של כלים בכיור וזבובים בכל הבית, והתינוק רטוב ומסריח,

⁶² ספיבק, 2004[1995]

⁶³ חבר, שנהב ומוצפי-האלר, 2003

⁶⁴ כפי שהדבר בא לביטוי בספריהם של יהושע קנז, התגבנות יחידים ועמוס עוז, קופסה שחורה. להרחבה על הביקורת הנוגעת לעיצוב המזרחים בספרים אלה ראו: משעני, 2002, 2006

⁶⁵ מוריסון, 1997: 23

⁶⁶ אל נצמ'י, 1976: 47

והיא מעשנת. בקבוקי ערק ריקים על הרצפה, ובדלים של סיגריות שלא כיבו אותן במאפרה. והיא בין הבקבוקים, אפילו לא שומעת את הצרחות שלו. או לפני עשר שנים, מול אופירה העובדת הסוציאלית במטבח. שעות ישיבה אופירה מולה וניסתה לשכנע אותה שיפה ושלמה ומשה ואני ילדים שלה, והיא גיחכה. מה פתאום שהיא תתעניין בילדים שלה, כך היא אמרה, אם בעלה לא מפרנס אותה ורק משתכר כל היום אצל מזרחי?⁶⁷

פרקטיקות נוספות הן האחדת המזרחים לכדי מהות הומוגנית אחת שבה כולם דומים והשוונות ביניהם מתבטאת בווריאציות מינימליסטיות בניגוד למגוון הייצוגים של הדמויות האשכנזיות.⁶⁸ ופרקטיקת ההאשמה העצמית של הדמויות המזרחיות במצבן, כפי שמספרת למשל עירית מהקטמונים:

אמא תקום עוד מעט ותלך לעבוד בוילה ברחוב שמריהו ליון שבה היא עובדת כעוזרת בית, ואבא יתעורר מאוחר עם כאב ראש נורא שנוצר בהשפעת הערק ששתה אמש. אנחנו נלך לבית הספר, ושלומי שוב יבוא ללא שיעורים מוכנים. וכשנחזור הביתה בצהריים, שוב ישמעו הצעקות ושוב אמא תבכה על כך שאבא לא מפרנס אותה, ושוב אקלל אני את היום שבו נולדתי למשפחה המטונפת הזאת.⁶⁹

ההתבוננות הביקורתית המזרחית שאני מציעה בספריה של רון-פדר-עמית חושפת את היחס השונה על רקע אתני-מעמדי לתופעות זהות. הליכה ברגליים יחפות, למשל, מסמנת בבית שאן ובקטמונים עזובה והזנחה, לעומת זאת בקיבוץ מסמנת הליכה ברגליים יחפות חופש, שורשיות וחוסן, וכפי שהיא מאפיינת את ירדנה חרמוני מנהלת המעון לילדים עזובים בהליכתה היחפה כיוצאת דופן באופן חיובי.

את החיבור בין גיאוגרפיה אתנית לסוגיות של מעמד ושייכות ניתן לסמן למשל בהסברו של ניר מדוע חולצת בית הספר הריאלי לא התאימה לציון:

היא לא התאימה לו לא מפני שהייתה קטנה ולחצה, אלא מפני שהיא הייתה שונה ממנו. אני לא יודע איך להסביר את זה, אבל כשהבטתי בו היה נדמה לי שהחולצה הזו היא של ילדים אחרים. [...] ילדים כאלה של חיפה.⁷⁰

לחולצה נוספה אפוא משמעות סימבולית המתייחסת במרומז להשתייכות למעמד. הקשר בין גיאוגרפיה אתנית ליחס לחוק, מוצג כביכול מפיו של ציון עצמו. כאשר צילה שרוני מסבירה לו שיש חוק האוסר על משחקי קלפים, הוא משיב לה: "יכול להיות שיש חוק כזה,

⁶⁷ הציטוט מופיע בשני ספרים שונים: כבוד עצמי, 1981; ציון ובתיה סיפור אכזבה, 1981: 56

⁶⁸ להרחבה ראו: שוחט, 2005; Shohat, 1989

⁶⁹ עירית אחת מהחברה, 1983: 9

⁷⁰ טודי בהחלט, 1980: 26

אבל רק בחיפה [...] בבית שאן מותר!⁷¹ דוגמה נוספת לניגוד בין העולמות ולטפילותם של המזרחים אפשר לראות במונולוג המושם בפיה של בתיה מעכו שמתארת את המעמדות כמשהו שהוא חלק מסדר הבריאה האלוהי וכסדר הטבעי של הדברים:

שני עולמות ברא אלוהים. עולם אחד הוא של אלה שיש להם - יש להם בית, ויש להם הורים, ויש להם אופנוע, ויש להם מכונית, ויש להם חשבון בנק וכרטיס אשראי ופנקס צ'קים; העולם השני הוא של אלה שאין להם - כל מה שיש לאנשי העולם הראשון אין להם - אין להם בית, ואין להם הורים, ואין להם חשבון בנק ובוודאי שאין להם מכונית או אופנוע. ציון ואני שייכים לעולם השני וחגית וירדנה שייכות לעולם הראשון. בעולם הראשון נותנים, בעולם השני מקבלים. אנשי העולם הראשון נדיבים ורחמנים וטובי לב [...] ואנחנו ששייכים לעולם השני, רק מקבלים. וזה כל כך קשה. זה קשה ומשפיל רק לקבל.⁷²

בתיאור הקשר בין מוצא ומאפיינים ביולוגיים הכוללים את המראה החיצוני, מעניינת הדגשת המאפיינים הביולוגיים מאחר והיא מאפשרת פרפורמנס מזרחי מדומה ומובהק למול פרפורמנס אשכנזי מדומה ומובהק. נראותן של הדמויות מדגישה את עקרון 'הפיקציה של הקוהרנטיות האתנית'⁷³ שנועדה לשמר את הסדר החברתי הקיים ולנבא סיכויי הצלחה בחיים. עיקרון זה בא לביטוי בספרים למרות שאחירתו במציאות רופפת. צבע העיניים, השיער והעור כמוהם כסמנים מוקצנים של תיג אתני בספרים: כל המזרחים כהים, שחורי עיניים ושיער למול רובם המוחלט של האשכנזים שהם בהירים, בעלי שיער בלונדיני ועיניים כחולות/ירוקות. בארבע סדרות הספרים, שלושת הגיבורים המזרחים: ציון, בתיה ועירית - שחורים, כך גם בני משפחותיהם, ילדי כיתתה של בתיה מעכו וכן הילדים מהקטמונים בירושלים מסדרת ספרי עירית. הגיבור האשכנזי ניר - בלונדיני, כמוהו גם מרבית הילדים משכונת אחוזה בחיפה וילדי בית הספר הריאלי בו הוא לומד וכן הילדים משכונות רחביה ובית הכרם בירושלים. פרט לדוגמאות חריגות שיש להן תפקיד מיוחד בספרים, המרחבים האתניים מובהקים מבחינת פלטת הצבעים. תיאור הקשר בין מוצא למאפיינים אישיותיים והתנהגותיים, בו אתמקד להלן, יאפשר להערכת הבנה עמוקה לגבי התהוותו של הזיכרון הקולקטיבי ביחס למזרחים.

⁷¹ אל עצמי, 1976: 60

⁷² טוף טוב, 2004: 62

⁷³ 'הפיקציה של הקוהרנטיות האתנית' הוא מושג שמציעים אורנה ששון-לוי ואבי שושנה (2014) שמניח הלימה בין מוצא, צבע עור והתנהגות כעיקרון שאמור ליצור קוהרנטיות אתנית, שאינה קיימת באמת.

תיאור המזרחים והאשכנזים: מאפיינים אישיים והתנהגותיים

לטענתי, האופן בו מתוארים מזרחים ואשכנזים בספריה של רון-פדר-עמית מתייחס לסולם סטנדרטים אתני.⁷⁴ אומנם הדיון בסולם סטנדרטים אתני מעלה גם את האפשרות של קיומם של מאפיינים אישיים והתנהגותיים דומים בין הקבוצות השונות על הרצף האתני. עם זאת, בכל המקרים בולטת התייחסות שונה למזרחים ולאשכנזים וניתנת פרשנות שונה למעשיהם.

תיאורים רבים של מזרחים מבססים מאפיינים אישיים והתנהגותיים כגון אלימות, שכרות, עבריינות ופשיעה שמוצגים כטבע הדברים עבור מי שמוצאו מזרחי. מצב זה מאפיין את רוב הדמויות בספרים הנידונים כולל דמותו שובת הלב של ציון. על פוטנציאל האלימות הטמון בציון אנו יכולים להסיק מהמאמץ של צילה שרוני לחנך אותו להימנע מאלימות וכן מהאלימות המינית שהוא מפעיל כלפי בתיה. במהלך ויכוח עימה הוא מטיח בה: "את זונה. זה מה שאת!"⁷⁵ ומתאר כיצד כפה עצמו על בתיה בכוח למרות התנגדותה ובכיה "בהתחלה היא התנגדה [...] לא הנחתי לה. [...] בבת אחת תלשתי מעליה את חולצת הפיג'מה שלה והצמדתי את פני אל גופה הערום. בתיה פרצה בבכי".⁷⁶ אלימות בוטה שאינה מקרית או חד-פעמית מתוארת כשכיחה במשפחותיהם של הילדים המזרחים. בתיה היא ילדה מוכה באופן רצוף ומתמשך. היא מספרת כיצד אביה משתולל בבית, מתנהג כמטורף ומכה אותה. העובדה שבתיה מוכה על-ידי אביה ידועה בבית הספר רק בשל הסימנים הכחולים על גופה, שכן היא עצמה חוששת לספר מה עובר עליה בבית עקב חששה מפני אביה: "אם עוד פעם אחת אפתח את הפה ואספר למישהו שהוא מכה אותי, הוא לא יסתפק במכות. הוא יהרוג אותי!"⁷⁷ בתיה מבקשת להתנחם במחשבה שהאלימות שלו כלפיה היא רק בין כותלי הבית: "הוא אף פעם לא היכה אותי בנוכחות זרים!"⁷⁸ אלא שהטקסט אינו מאפשר אפילו נחמה זו. שכן אביה מכה אותה בנוכחות זרים בעוד ניסיונותיהם להפיס את דעתו ולבקשו לחדול ממעשיו אינם מועילים. גם עירית מהקטמונים חווה אלימות מצד אביה וכמוה גם בני משפחתה האחרים:

אבא שלנו לא מכה בזהירות, הוא מכה בכל הכוח שיש לו, בפרצוף. הוא לא מכה כדי ללמד, הוא מכה כדי להוציא את העצבים שלו. [...] בכל הכוח הוא מתאמץ להכאיב,

⁷⁴ כמו בדוגמה שניתנה לעיל המתייחסת להליכה ברגליים יחפות.

⁷⁵ ציון ובתיה סיפור אכזבה, 1981: 98

⁷⁶ שם: שם

⁷⁷ חבר ראשון, 1988: 42

⁷⁸ שלך באהבה בתיה, 1989: 54

עד שלפעמים הוא ממש פוצע. [...] הוא פצע את יעקב בלחי, ודם פרץ ממנה.⁷⁹ [...] הוא תפס אותה בכתפיים והתחיל לטלטל אותה כמו משוגע.⁸⁰

כמו האלימות, כך גם על שתיית אלכוהול ושכרות רווחים התיאורים של הגיבורים ובני משפחותיהם. עירית מהקטמונים מתארת את ההשלכות של שכרותו של אביה: "הריפוד של הספה בחדר האורחים היה צרוב מבדלי סיגריות. זה מפני שאבא, כשהוא שיכור, הוא בכלל לא שם לב איפה הוא מכבה את הסיגריות שלו".⁸¹

בלילה היכה אבא את אמא מכות רצח. [...] תפס את אמא בכתפיים והתחיל לטלטל אותה. [...] ואחר כך תפס אותה בשערותיה ומשך אותה החוצה [...] אחר כך שמענו משם צרחות איומות. אמא בכתה, אבא צעק [...] ראיתי שהשמלה שלבשה הייתה מלוכלכת בדם. [...] אצלו קלפים לא הולכים בלי עראק. [...] הוא התקדם לעבר הבקבוק בהליכה מתנדנדת של שיכורים [...] ככה זה אצלו כשהוא שותה. לפעמים הוא נעשה תוקפן וצורח ומכה, ולפעמים הוא פשוט צוחק על כל מה שאומרים.⁸²

ציון מתאר את הביקור אצל אימו האלכוהוליסטית: "ניגשתי למטבח. השולחן היה מטונף ודביק מריבה, וזבובים התכנסו עליו בהמוניהם. הכיור היה מלא כלים. שלושה בקבוקי ערק ריקים עמדו על הרצפה ולצידם כמה קליפות של תפוזים".⁸³ בתיה מעכו שותה אלכוהול בעיקר כדי להתמודד עם קשיים: "כדי לשחרר את עצמי מהלחץ, התנפלתי על הבר ושתיתי כל מה שהציעו לי [...] אני הייתי שיכורה לגמרי [...] שתיתי ושתיתי כי המצב הלחיץ אותי".⁸⁴ אביה של עירית מובטל ושיכור ונוהג לשותות לשוכרה עם מובטלים כמותו.

על-פי סולם הסטנדרטים האתני, השכרות של ניר שרוני מתוארת באופן שונה מהתיאורים שהובאו לעיל של הדמויות המזרחיות. השכרות של ניר שרוני מסייעת לו בכתבתו הספרותית: "מחשבה בהירה זו גרמה לי התרגשות עזה. הנה דווקא בתוך כל הטשטוש אני מצליח לחשוב מחשבות בהירות".⁸⁵

כמו האלימות והשכרות, גם עבריינות ופשיעה מתוארות כחלק מעולמן ומאופיין הטבעי של הדמויות המזרחיות. לעומת זאת, מעשים הדומים בחלקם המתבצעים על-ידי הגיבורים האשכנזים לא מתוארים באותה חומרה ובוודאי לא מקוטלגים כעבריינות, כפי שאדגים להלן. עירית מהקטמונים חיה במרחב בו עבריינות היא חלק בלתי נפרד מאורח חייהם וטבעם של תושבי השכונה, ולכן היא חוששת לאחיה: "אם שלומי לא ידרדר לפשע

⁷⁹ עירית נשארית בקטמונים, 1982: 20

⁸⁰ עירית אחת מהחברה, 1983: 27

⁸¹ עירית אחת מהחברה, 1983: 9

⁸² עירית נשארית בקטמונים, 1982: 16, 39, 42

⁸³ חבורת רחוב, 1979: 83

⁸⁴ סוף טוב, 2004: 37

⁸⁵ דף חדש, 1984: 147

ויגדל כמו נער נורמלי, זה יהיה מספיק בשבילי".⁸⁶ "אף פעם בחיים שלי לא גנבת. [...]. שלומי, לעומת זאת, גונב בכל הזדמנות".⁸⁷ גם משפחתו של יוסי כהן, בן השכונה שהיא מאוהבת בו, אינה נורמטיבית. אחיו לא שירתו בצבא כי כבר בגיל הגיוס היו להם תיקים במשטרה ואביהם הרוצח נמצא בכלא. גם אביו של ציון יושב בכלא, כמו גם בן הדוד של אביו ומרקו חברו שביצעו יחד שוד מזוין. אלברט, בעלה השני של אימו של ציון הוא פושע, סוחר סמים ומסרסר לזנות. גם בני קלדרון הדייג אשר הוא ואשתו נעמי משמשים לבתיה ואביה כמשפחה נעצר "באשמת שותפות בסחר סמים"⁸⁸ ונשפט למאסר ארוך. נעמי מסבירה לבתיה את המניע שלו לסחור בסמים "בני הסתבך כהוגן, [...] הוא הפסיד הרבה כסף במשחקי קלפים, וזה מה שדחף אותו לחפש דרך קלה לצאת מהסבך".⁸⁹ כשמשפחת שרוני לוקחת את ציון לביקור אצל אביו בכלא, מצליח אזכור שמה של סבתו לפתוח עבורם דלתות והיא זוכה לביטויי חיבה מצד הסוהרים, מה שמעיד שהכלא אינו מרחב זר לה ולבנה שהפשיעה היא חלק מאישיותו. למרות הביקורת שלה על בנה, היא ממלאת את תפקידה האימהי: "ציון, אבא שלך פושע! אבא שלך גנב! אבא שלך לא שווה פרוטה אבל עכשיו הוא יושב בבית הסוהר ובטח עצוב לו, אז צריכים לנסוע לעשות לו קצת טוב על הנשמה".⁹⁰ "זה כבר הפך להיות האופי שלו [...]. הוא כבר לא יכול בלי זה [...]. אני שונאת אותו ומקללת אותו ומצטערת על היום שהבאתי אותו ואפילו מחליטה אלף פעמים לא להיות אמא שלו יותר, אבל זה לא הולך".⁹¹ ציון קורא בעיתון במקרה על מעצרו של אביו. הוא לא היה איתו בקשר זמן רב. עם זאת ברור לו שיש לכך השלכות דרמטיות על חייו.

'חשוד ברצח' [...] 'אסרו את אבא שלי' [...] 'אבא שלי רוצח' [...] 'הוא ירה בן אדם' [...] שוב הבנתי שגם אם אהיה המדריך הטוב ביותר בתנועה, וגם אם אקבל בבית הספר את הציונים הגבוהים ביותר, בכל זאת אמשך להיות ציון כהן מבית שאן שאבא שלו רוצח ואמא שלו מסרה תינוק לאימו.⁹²

סולם הסטנדרטים האתני המגדיר עבריינות ופשיעה שונה כשמדובר במשפחות אשכנזיות. לאחר גירושי הוריו של ניר שרוני, מכניסה צילה, אימו הפסיכולוגית לחייה ולביתה את הד"ר לספרות מאוניברסיטת חיפה גדעון אלמוג ובתו מיכל. מיכל היא חלק מכת של צעירים צמחונים שמתרגלים מדיטציה ומעשנים סמים. עישון הסמים של מיכל לא נתפס כפשע או כעבריינות נוער, אלא כהיקסמות של נערה נבונה אחרי מנהיג הכת - אור. גם 'בני הטובים'

⁸⁶ עיריית אחת מהחברה, 1983: 10

⁸⁷ עיריית נשארית בקטמונים, 1982: 29

⁸⁸ אשליות, 1991: 10

⁸⁹ שם: 109

⁹⁰ אל עצמי, 1976: 68

⁹¹ ציון ובתיה סיפור אכזבה, 1981: 89

⁹² שם: 87

שציון פוגש בירושלים, חלקם בנים למשפחות אמידות ברחביה ובית הכרם וחלקם סטודנטים באוניברסיטה, מעשנים סמים כמעשה שבשגרה. ניר המאוהב במיכל מצטרף לכת וכדי להוכיח את כשירותו, הוא גונב כסף מאימו באמצעות זיוף חתימתה על פנקס שיקים. מעשיהם של מיכל אלמוג וניר שרוני לא מתוארים כפשעים וכעבריינות, אלא כקשיים של גיל ההתבגרות. בשני המקרים מחליטים אימו של ניר ואביה של מיכל שעליהם להוציא את הילדים מהבית כדי למנוע את המשך הידרדרותם. ניר שומע את אימו אומרת בשיחת טלפון "זה הפתרון היחיד [...] אם לא נוציא אותו מכאן, המצב רק ילך וידרדר [...]".⁹³ אולם בשונה מהוצאתם מהבית של הילדים המזרחים, הוצאתם מהבית של ניר ומיכל נעשית בהחלטת הוריהם ובלי שמעורבים בכך גורמי הרווחה. ניר מוצא מהבית ועובר לגור עם אביו במרחק רחובות ספורים מביתו ואביה של מיכל נאלץ להסכים שהיא תעבור לגור עם אימה בפריז, למרות שברור לו שזה לא פתרון טוב: "את חושבת שהיא תדאג לך? את חושבת שהיא תטפל בך? [...] אין לך מושג מי היא! [...] היא אמא שלך שעזבה את אבא שלך עם תינוקת והסתלקה לפריז [...] קולו היה רווי כעס, היא אמא שלא טרחה לטלפן לשאול מה שלומך [...] היא אמא שלא זכרה את ימי ההולדת שלך. זאת אמא לדעתך?"⁹⁴

האפשרות ש'בני הטובים' מהמשפחות האשכנזיות המבוססות יטופלו על-ידי גורמי הרווחה לא מוצגת כלל בספרים. אפשר שהבחירה של רון-פדר-עמית לתאר משוואה התנהגותית מקבילה היא חתרנית, שכן היא חושפת את הגזענות של גורמי הרווחה המתמייחסים באופן דיפרנציאלי להוצאת ילדים על-פי מוצאם האתני. עם זאת עצם התיאור, גם אם הוא חושף את הצביעות ואת הגזענות שהייתה נהוגה כלפי המזרחים, נגוע בסטריאוטיפיזציה. מעדותם של גיבורי הסיפורים ברור שהילדים המזרחים לא רק צריכים להיות מטופלים על-ידי הרווחה אלא שהם שייכים לרווחה, ומשפחות האומנה והרווחה הן המקבלות החלטות באשר לגורלם, גם בלי ידיעת בני משפחותיהם. ניר שרוני מציין ביומנו שלציון אין בית מגיל צעיר והוא רגיל לעבור ממקום למקום "והגורל שלו הוכרע לא על ידי הוריו אלא על ידי עובדות סוציאליות זרות".⁹⁵ ניר, במאמציו למנוע את העברתו של ציון לקיבוץ, פונה לאמא של חברו ומציע לה לקחת את ציון אליה. היא מסרבת ומסבירה לו: "ציון שייך למשרד הסעד והם צריכים להחליט מה לעשות אתו".⁹⁶ ואכן כשצילה שרוני מחליטה שאינה רוצה לשמש עוד כמשפחת אומנה לציון היא זו שבוחרת עבורו את הקיבוץ כמסגרת. היא אינה משתפת את משפחתו, אלא את העובדת הסוציאלית מהרווחה "כדי

⁹³ אני אוהב אותך מיכל, 1986: 145

⁹⁴ פרידה, 1988: 150

⁹⁵ דף חדש, 1984: 14

⁹⁶ מאבק אבוד, 1983: 154

שגם היא תתרשם מהבחירה"⁹⁷. סבתו של ציון שביקשה למנוע את העברתו לקיבוץ מיודעת באופן עקיף על-ידי צילה שרוני: "חבל על המאמצים גברת כהן [...] ציון כבר מסודר בקיבוץ. מצאנו לו את הקיבוץ הטוב ביותר שרק אפשר"⁹⁸. כמענה לתקוותו של ציון שצילה תשמש משפחה אומנה גם לבתיה חברתה מעכו, במקום הוצאתה מהבית לפנימייה, מסבירה צילה: "ואני כבר הסברתי לך שאין ילדים עזובים במדינת ישראל. כמו שדאגו לך, ידאגו גם לה. יש משרד סעד וישנם עובדים סוציאליים וזו העבודה שלהם"⁹⁹. איציק עמד בבחינה לבית ספר רגיל בהצלחה, אלא ש"היו לו צרות בלימודים [...] המנהלת שלו רצתה לשלוח אותו לבית ספר מיוחד, ואמא שלו לא הסכימה". זה לא עזר לה ואיציק הוצא מהבית למעון. ציון מספר על צחי מהמעון של משפחת חרמוני: "אחד שמשרד הסעד מחזיק אותו מפני שאמא שלו מאושפזת בבית משוגעים ואבא שלו לא מסוגל לטפל בו במקומה"¹⁰⁰. ציון כהן אומר על הכלב בבית משפחת חרמוני: "הרברט [...] כל כך יפה השתלב באווירה של הבית, שלפעמים נדמה לי שגם הוא ילד שההורים שלו לא רצו בו, וגם לו יש איזו עובדת סוציאלית שממונה עליה"¹⁰¹.

תיאורי המאפיינים האישיים וההתנהגותיים של המזרחים שבחלקם מוצגים בהשוואה לאשכנזים, מסמנים לדעתי פרקטיקה של הגזעה (Racialization)¹⁰², כפעולה חברתית המעניקה לגיטימציה להיררכיות בין קבוצות ואנשים באמצעות של דמיון היוצר הכללה.

דיון מסכם

במאמר זה ביקשתי לבחון בקריאה ביקורתית מזרחית כמה מספריה של גלילה רון-פדר-עמית לנוער ולכרוך את האופן בו מתוארים המזרחים עם הזיכרון הקולקטיבי שהתבסס ביחס אליהם. כתיבתה של רון-פדר-עמית מעצבת ומחזקת אותו בעת ובעונה אחת. ההתרחשויות ולשון התיאור מבנות את הזיכרון הקולקטיבי כתוצר של בדיה ספרותית שעושה שימוש בתבנית של כתיבה תיעודית. מכלל התיאורים מתגבש 'מחוז זיכרון' תרבותי המאגם ידע שמוצג כהיסטורי. נרטיב הזיכרון האישי והזיכרון הקולקטיבי כרוכים זה בזה בסבך ספרותי המתפתל במערבולת של מערכת יחסים המתקיימת בתוך טוטליות אימננטית אחת. ברובד הגלוי שלה מצוי הטקסט וברובד הנסתר מצוי שכתוב ההיסטוריה.¹⁰³ עברה של המחברת כמשפחת אומנה מסופר דרך הדמויות הספרותיות הבדויות ומוצג כהווה של

⁹⁷ דף חדש, 1984: 10

⁹⁸ שם: 49

⁹⁹ מאבק אבוד, 1983: 81

¹⁰⁰ ציון ובתיה סיפור אכזבה, 1981: 47

¹⁰¹ כבוד עצמי, 1981: 62

¹⁰² שנהב ויונה, 2008

¹⁰³ בנבג' וחבר, 2014; פלמן ולאוב, 2008

חייהם המבוסס על זיכרונותיהם מעברם. הזיכרון הבדוי של מספרי הסיפורים: ציון, ניר, בתיה ועירית, משמש כתיעוד היסטורי של חייהם באמצעות תחבולה פואטית המבוססת על מרכיביה של ספרות הווידי בואריאציות ספרותיות מגוונות ובהן יומנים, מכתבים, מונולוגים ואוטוביוגרפיות. כתיבתה הקולחת של רון-פדר-עמית והדמויות הנוגעות ללב המתפתחות לאורך שנות התבגרותן, סוחפות את הקוראים הצעירים להקסמות מהדמויות שמוגשות באופן סטריאוטיפי מוקצן. התחבולה הפואטית מאפשרת הצצה אנתרופולוגית כביכול אותנטית לאקזוטיקה אוריינטליסטית רומנטית. דא עקא, העדה והמוצא האתני שהחליפו את השבט "באנתרופולוגיה הקולוניאליסטית הקלסית"¹⁰⁴, מצויים במרחק של שעה נסיעה ממרחב המגורים של האליטה האשכנזית הבורגנית. מבט על הגיאוגרפיה של מדינת ישראל כפי שהוא ניבט מהספרים מבסס תשתית של גיאוגרפיה אתנית, שבה יש קשר ישיר בין מרחב המחיה הגיאוגרפי למוצאן של הדמויות, למעמדן החברתי ולתהום התרבותית הפעורה ביניהם.

ביקשתי לחשוף ולתאר את האופן בו מוצגת המזרחיות כזהות מובחנת ומהותנית בהיבטים אישיותיים והתנהגותיים ובכלל זה, אלימות, אלכוהוליזם ושכרות, עבריינות ופשיעה. מאפיינים אלה שבים וחוזרים על עצמם בארבע סדרות ספרים הכוללות 38 ספרים, שהמאמר דן ב-26 מהם. מגמה זו של דיכוטומיה אתנית ברורה שאין בה מרחב ביניים אינה ייחודית לספריה של רון-פדר-עמית, אלא היא חוליה בשרשרת ארוכה שכבר נידונה ונחקרה בסרטי הקולנוע הישראליים¹⁰⁵ ובספרות העברית למבוגרים.¹⁰⁶

במחקרים אלה כמו בספריה של רון-פדר-עמית בולטת ההפרדה הבין-דורית. מהותה של ההפרדה נועדה להצביע על גישה חיובית שלמצער עטופה בשיח גזעני ופטרנליסטי. על-פי גישה זו, דור ההורים הינו דור אבוד ולפיכך לקחו לעצמם מוסדות המדינה את הזכות 'לדלג' עליו ולנהוג בו כמאגר אנושי לדור הבנים. אידיאולוגיה שמרנית זו המבוססת על גישות סמי-ליברליות¹⁰⁷ רואה את ההצדקה לקיומה של המשפחה רק ככזו התורמת לחוסנה ולתועלתה של המדינה. לכן היא מבטלת את הקשר הביולוגי בין הורים לילדיהם ומתייחסת להורות כסמכות זמנית ומותנית שמתבטלת כאשר ההורים אינם יכולים, לפי תפיסת החברה והמדינה לדאוג ולהגן על ילדיהם. טענה זו המוצגת כעובדה מעניקה למדינה את הלגיטימיות לפירוק המשפחה ול"הצלת" הילדים מפני הוריהם.¹⁰⁸ ציון מסכם זאת בדבריו הלקוחים ממש ממשנה סדורה זו באומרו:

¹⁰⁴ חבר, שנהב ומוצפי-האלר, 2003: 289

¹⁰⁵ להרחבה ראו: אלה שוחט, 2005; Shohat, 1989

¹⁰⁶ להרחבה ראו: שמעוני, 2008; משעני, 2002, 2006

¹⁰⁷ כדוגמת גישתו של ג'ון לוק, תשי"ט: 48-49

¹⁰⁸ יוסף, 2012

צילה ואליםלך שרוני, הזוג היפה שהחליט לעשות משהו לצמצם את הפער העדתי במדינת ישראל ולקח אל ביתו ילד מופרע מבית שאן, שאבא ואימא שלו לא רצו אותו, וסבתא שלו לא הסתדרה אתו.¹⁰⁹

בניגוד לספרי הדור הראשון והשני שכתבו סופרים מזרחים ובהם תיארו את חייהם בשכונות המצוקה ובעיירות הפיתוח כמרחב של עליבות חונקת ומסרסת שאפשרויות המילוט היחידות ממנו הן פשיעה או חזרה בתשובה,¹¹⁰ ספריה של רון-פדר-עמית מציעים כאפשרות למילוט גאולה במשפחות אומנה, פנימיות וקיבוצים.¹¹¹ אפשרות זו הולמת בני נוער להם היא מציעה תקוה, ואך נותר לשאול אם אכן?! לעומת ההתרסה כנגד החברה הישראלית שעולה מהספרות למבוגרים שכתבו סופרים מזרחים, ההתרסה של גיבוריה של רון-פדר-עמית היא מהלך פנימי של הגיבורים כנגד הוריהם ומשפחותיהם. תחושת הזרות שלהם מהחברה הישראלית שמדירה אותם וממאנת לקבלם, מומרת לתחושת זרות וניכור שלהם ממשפחתם. מהלך זה מבטא את המבט הקולוניאליסטי שמבקש להטיל את האחריות למצבם של המזרחים עליהם עצמם וכנובע ממוצאם, באופן שמסיר את אחריותו של המנגנון הממסדי ההגמוני וסוכניו. זהו אותו מנגנון שיצר וביסס את אופייה המעמדי של החברה הישראלית, מיקם את המזרחים בשוליה וביסס במשך שנים את הנרטיב שהממסד פעל ככל יכולתו כדי לטפל במזרחים ולשקמם, בעוד אלו חיו על חשבונם. ציון מסכם זאת במילותיו שלו שעה שהוא עומד מול הווילה של תמר צידון ובוכה:

בכה וחשב על כל הווילות שכבר ראה בחיים שלו ועל כל האנשים שגרים בוילות האלה, ועל המכוניות שלהם ועל הילדים שלהם, ואפילו על המיסים שהם משלמים למדינה, כמו שאמרה ירדנה, ושבזכותם אפשר להחזיק את הילדים האחרים, אותי ואת צחי ואת ניסים, שההורים שלהם לא משלמים מיסים, והם כמו טפילים בארץ הזאת. חיים על חשבון אחרים וזה לא מרתיע אותם להמשיך ללדת ילדים כמו כלבים.¹¹²

אפשר שציטוט זה מפיו של ציון, מבטא יסוד חתרני בלתי מודע של הסופרת שבו היא משקפת את הריבוד המעמדי-האתני. כמו גם האפשרות שהייתה שבויה בעת הכתיבה בהבניות חברתיות ואף אם נניח שכוונותיה היו חיוביות, הרי שחטאה בבלי דעת בשימוש בסטריאוטיפים המשקפים את התפיסה החברתית של האליטה האשכנזית הקולטת. או כפי שמציינת ברעם-אשל, פער הזמן בין כתיבה הספרים להתפתחותה של הקריאה הביקורתית המזרחית הוא שהיה בעוכרי כתיבתה של רון-פדר-עמית:

¹⁰⁹ כבוד עצמי, 1981: 47

¹¹⁰ שמעוני, 2008

¹¹¹ רק במקרה אחד מוענקת האפשרות של חזרה בתשובה למיכל אלמוג.

¹¹² חזרה לבתיה, 1980: 52

מנקודת המבט של השיח המזרחי העכשווי היצירה של גלילה רון-פדר-עמית נתפסת כפטרונית וקולוניאליסטית. ייצוגם של ציון, בני משפחתו וחבריו מן העיירה בית שאן מובן היום כייצוג קטגורי, שאינו מכיר במזרחיות כסינתזה עשירה של אפשרויות זהותיות מורכבות ונזילות. תפיסה זו מתווכת לקוראיה מזרחיות אחת ויחידה: נחותה, לא תפקודית, מועדת לפשע ולעבריינות, לבורות ולקורבנות, ואפילו מנוכרת, נעדרת חמימות וביטיות ונטולת אסתטיקה [בניגוד לאספקטים החיוביים של הדימוי המזרחי הרווח]. הדברים בולטים מאוד בספר הראשון בסדרה, אל עצמי, שבו מתגעגע ציון נואשות לבית שאן, אך לאחר שהוא מקבל חופשה ומבקר שם, הוא נחרד לגלות את הריקנות, הרדידות וביטול הזמן המאפיינים את אורח החיים של חבריו.¹¹³

קריאה מנקודת מבט מזרחית מעלה את הטענה שספריה של רון-פדר-עמית נושאים את בשורת המבט הקולוניאליסטי שאינו מבקש ללמוד ולהבין את השונה, או לפחות, להכיר בצניעות בחוסר הידע וההבנה שלו עצמו. הוויכוח בשאלות מהי ספרות מזרחית והאם קריאה מזרחית בהווה של יצירות שנכתבו בעבר לגיטימית, ממשיך להתקיים.¹¹⁴ עם זאת ניתן לומר שהקריאה המזרחית מפלסת אט-אט את מקומה בצד קריאות מגדריות, לאומיות ופוליטיות, למרות שהיא מעוררת חוסר נחת יותר מכל הקריאות האחרות. אני לא מבקשת להשיב לשאלה מדוע מעוררת הקריאה הביקורתית חוסר נחת ואף תרעומת, אך ראוי ששאלה זו תישאל ותידון. אני מבקשת בהדגשת הקריאה המזרחית של רון-פדר-עמית לשחרר באמצעותה את מזרחיותם של המזרחים מהקונוטציה השלילית המתלווה לה. אני מקווה גם שבני נוער מזרחים בשנות ה-2000 לא נושאים איתם את הבהובי 'מכבש האתניזציה' שנוצר מהעיוות האתני שהתרחש בשנות החמישים והשישים, שהחליש אותם ותרם לכישלונם.¹¹⁵ לשאלה האם הסטריאוטיפ שהתגבש ביחס למזרחים בזיכרון הקולקטיבי אכן התבסס כעובדה היסטורית, אין לי תשובה חד-משמעית ודומני שזו אף לא קיימת. הרצון להשמיע קול ביקורתי נובע מהצורך להמשיך ולשבור את השתיקה, הן בשל חשיבות הדבר, הן כמהלך של שחרור ולא פחות מזה מהרצון לבניית עתיד הוגן ושוויוני, כפי שמסבירה ויניצקי-סרוסי:

כל העיסוק הזה בעבר לא נובע מהעובדה שכולנו הפכנו לחובבי היסטוריה. להיפך, סוגיות שעניינן ההווה, הזהות שלנו, הסכסוכים הלא פתורים שלנו, הצדק שלנו, הקולות שהושתקו ודורשים הכרה ופיצוי וזמן זיכרון ומרחב להנצחה, הן המביאות

¹¹³ ברעם-אשל, 2015: 109

¹¹⁴ בוויכוח תומכים ומתנגדים לקריאה מנקודת מבט מזרחית: חקק, 1981; גלזר, 2019; ברעם-אשל, 2015; דר, 2007; רודין 2018; מאיר, 2017; קרן-יער, 2015 ואחרים

¹¹⁵ כזום, 2003

לפופולאריות של העבר במחוזותינו. לעיתים נדמה שהעבר הוא הדבר הכי חי ובוטט כאן.¹¹⁶

ובעיקר נובע עיסוק זה מההבנה שאם "אי-אפשר להילחם בדעות קדומות אפשר לנסות ליצור דעות חדשות".¹¹⁷ הדרך כוללת מאבק בגזענות על כל מופעיה וכלפי כל הקבוצות אליהן היא מכוונת, כמאבק למען כינונה של חברה מגוונת, שוויונית וצודקת שבה יש לקולות מגוונים זכות להישמע.

ביבליוגרפיה

מקורות ראשוניים

- אופק, א' (1970). **טרומפלדור גיבור חידה**. תל-אביב: יוסף שרברק בע"מ.
- בוסי, ד' (2000). **הירח ירוק בוואדי**. תל-אביב: עם עובד.
- בלאס, ש' (1964). **המעברה**. תל-אביב: עם עובד.
- (1998). **תל אביב מזרח**. תל-אביב: בימת קדם לספרות.
- בצר, ע' (1969). **הצנחנית שלא שבה (חנה סנש)**. תל-אביב: יוסף שרברק בע"מ.
- (1987). **לא בדרך המלך – אורד וינגייט**. תל-אביב: יוסף שרברק בע"מ.
- ברדוגו, ס' (2010). **זה הדברים**. בני ברק: הספרייה החדשה.
- (2013). **ילדה שחורה**. בני ברק: הספרייה החדשה.
- (2017). **כי גי**. בני ברק: הספרייה החדשה.
- גורן גורמזאנו, י' (1998). **מקלט בבלי**. תל-אביב: בימת קדם לספרות.
- הראל, נ' (1980). **העזה עליזה מסתכלת באלבום**. (איורים: ע' אבן-אור) תל-אביב: זברה הפקות.
- חקק, ל' (1977). **האסופים**. תל-אביב: תמוז.
- מוסנזון-עומר, ד' (1959). **דפי תמר**: יומנה של תמר גל מקיבוץ רימון שבעמק (איירה: ח' נתן). תל-אביב: עמיחי.
- (1961). **דפי תמר**: יומנה השני של תמר גל מקיבוץ רימון שבעמק (ציורים: ח' אדולפי). תל-אביב: עמיחי.
- (1966). **דפי תמר**: עושים חיים (ציורים: ח' אדולפי). תל-אביב: עמיחי.
- (1966). **דפי תמר**: 30,000 ק"מ בשנה אחת (ציורים: י' רון). תל-אביב: עמיחי.
- (1967). **דפי תמר**: שלום לך אמריקה (ציורים: י' רון). תל-אביב: עמיחי.
- מטלון, ר' (1992). **זרים בבית**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- מיכאל, ס' (1974). **שווים ושווים יותר**. תל-אביב: בוסתן.

¹¹⁶ ויניצקי-סרוסי, 2010. גרסה מקוונת ללא ציון עמוד.

¹¹⁷ מקלף, 2000: 2

- (1979). פחונים וחלומות. תל-אביב: עם עובד.
- סויסה, א' (1990). עקוד. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- סוכרי, י' (2002). אמיליה ומלח הארץ. תל-אביב: בבל.
- עוז, ע' (1987). קופסה שחורה. תל-אביב: עם עובד.
- עומר, ד' (1967). הבכור לבית אב"י. (רישומים: ש' צבר). תל-אביב: עם עובד.
- (1967). הבריחה אל החופש. תל-אביב: קרני.
- (1967). שרה גיבורת ניל"י. (איורים: ת' טנאי). תל-אביב: שרברק.
- (1980). לאהוב עד מות. תל-אביב: שרברק.
- (1984). אל ראש ההר. תל-אביב: זמורה-ביתן.
- (1998). דבורה עומר מספרת על בגין. (איורים: ד' קרמן). תל-אביב: זמורה-ביתן.
- (1998). דבורה עומר מספרת על הרצל. (איורים: י' לקיצביץ). תל-אביב: זמורה-ביתן.
- עמיר, א' (1983). תרנגול כפרות. תל-אביב: עם עובד.
- קנז, י' (1986). התגנבות יחידים. תל-אביב: עם עובד.
- רון, ז' (2000). את הירח של חיי. תל-אביב: בימת קדם לספרות.
- רון-פדר, ג' (1973). המורד-אברהם (יאיר) שטרן – הוגה ולוחם. תל-אביב: מילוא.
- (1976). אל עצמי. סיפורו של ילד עזוב. (איורים: א' ווגרה). תל-אביב: מלוא. (הספר הופיע לראשונה בעיתון הילדים "הארץ שלנו" 20.5.1974)*
- (1977). ילד חוץ. סיפורו של ילד עזוב. (איורים: א' ווגרה). תל-אביב: מלוא.*
- (1977). מכתבים לבתיה. תל-אביב: מלוא.*
- (1979). חבורת רחוב. תל-אביב: מלוא.*
- (1980). חזרה לבתיה. תל-אביב: מלוא.*
- (1980). סודי בהחלט. יומנו של ניר שרוני. (איורים: ד' גרוסמן). תל-אביב: מלוא.*
- (1981). באור ובסתור: סיפורו של זאב ז'בוטינסקי. ירושלים: אלישר.
- (1981). כבוד עצמי. תל-אביב: מלוא.*
- (1981). ציון ובתיה. סיפור אכזבה. תל-אביב: מלוא.*
- (1982). אח וחצי. יומנו של ניר שרוני. (איורים: ת' טנאי). תל-אביב: מלוא.*
- (1982). עירית נשאר בקטמונים. תל-אביב: מלוא.*
- (1983). מאבק אבוד. תל-אביב: מלוא.*
- (1983). עירית אחת מהחברה. (איורים: ג' כרמי). תל-אביב: מלוא.*
- (1983). עירית במשפט נוח. תל-אביב: מלוא.*
- (1984). דף חדש יומנו של ניר שרוני. (איורים: ס' פרלוב). תל-אביב: מלוא.*

- (1984). משה דיין - הנער מנהלל. ירושלים: כתר.
- (1986). אני אוהב אותך מיכל. יומנו של ניר שרוני. (איורים: ס' פרלוב). תל-אביב: מלוא.*
- (1988). חבר ראשון. סיפורה של בתיה. (איורים: ה' אבט). ירושלים: דגן.*
- (1988). פרידה. יומנו של ניר שרוני. תל-אביב: מודן.*
- (1989). מצלמה נסתרת. יומנו של ניר שרוני. תל-אביב: אדם.*
- (1989). שלך באהבה בתיה. תל-אביב: מודן.*
- (1990). עגיל באוזן. יומנו של ניר שרוני. תל-אביב: אדם.*
- (1991). אשלות. סיפורה של בתיה. תל-אביב: אדם.*
- (1992). דורון. תל-אביב: אדם.*
- (1993). לכבוש את ההר - סיפורו של שלמה בן יוסף. תל-אביב: אדם.
- (1993). רישיון נהיגה. תל-אביב: אדם.*
- (1994). אני חוזר אליך מיכל. תל-אביב: אדם.*
- (1997). להתחיל פרק חדש. תל-אביב: אדם.*
- (2004). סוף טוב. סיפורה של בתיה. בן-שמן: מודן.*
- (2010). בעוז ובהדר סיפורו של מנחם בגין. בן-שמן: מודן.
- (2017). העורג - סיפורו של א"ד גורדון. בן-שמן: מודן.
- * הספרים המסומנים בכוכבית הם אלה בהם עסקתי במאמר מתוך ארבע הסדרות: סדרת ספרי ציון, סדרת ספרי ניר שרוני, סדרת ספרי בתיה, סדרת ספרי עירית.

תאוריה מחקר וביקורת

- אזולאי, א' (2003). מלאך ההיסטוריה: תזות על התזות על מושג ההיסטוריה של ולטר בנימין. **ביקורת ופרשנות**, 37, 194-171.
- בהר, א' (2008). ההגמוני נשאר, ה"אחרים" מתחלפים". **תיאוריה וביקורת**, 33, 254-238.
- בנבג', א' וחבר, ח' (2014). **ספרות ומעמד: לקראת היסטוריוגרפיה פוליטית של הספרות העברית החדשה**. ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- בר יוסף, א' (2004). צייר או צייד: נחום גוטמן, לובנגולו מלך זולו והספר הדרום אפריקני. בתוך: י' שנהב (עורך), **קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי** (עמ' 460-438). ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- ברעם-אשל, ע' (2015). "אל עצמי" לגלילה רון-פדר: הערות ראשונות על קריאה כסדרה. **עיונים בספרות ילדים**, 2, 120-93.
- גלזנר, ל' (2019). זיהוי של קורפוס ספרות ילדים ונוער ישראלית-מזרחית: ייצוגי התלמיד המזרחי כמקרה מבחן. **בין השורות**, 3, 44-15.
- דה מלאך, נ' (2017). ספרות הילדים קולטת עלייה. **ילדות**, 2, 32-11.

דנינו-יונה, ג' (2018). שחורדינית בהוליווד? על פמיניזם, מגדר, אתניות וגזע בספר הילדים 'מלכי מונרו מורדוק' כמקרה מבחן. בתוך: ב' גורמזאנו-גורפינקל, ש' קשת, ק' גרינבלט ופ' אבו-שקרה (עורכים), **גזענות, סקסיזם והדרה מרובה בראי האמנות החזותית בישראל** (עמ' 67-84). תל-אביב: אחותי.

דר, י' (2007). ספרות הילדים מסייעת ב'פרויקט קליטה'. בתוך: י' דר, י' שטיימן, ח' לבנת וט' קוגמן (עורכות), **ברוח הזמן: החזרת ספרות הילדים להקשרה ההיסטורי-תרבותי** (עמ' 17-63). תל-אביב: מכון מופ"ת.

הומי, ק' באבא (1994). שאלת האחר: הבדל, אפליה ושיח פוסטקולוניאלי. **תיאוריה וביקורת**, 5, 144 – 157.

הרציג, ח' (עורכת). (2005). **תורת הספרות והתרבות, אסכולות בנות זמננו. צעדים נוספים**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.

ויניצקי-סרוסי, ו' (2010). על זיכרון קולקטיבי. **פקפוק**, 18, האוניברסיטה העברית.
<http://www.pickpook.org/oldsite/18.htm>

זהבי, א' (1980). בני עדות המזרח בספרות הילדים. **מעגלי קריאה**, 8, עמ' 95-100.

זיו, ש' (2017). אל עצמה. **ישראל היום**, מוסף 7.12.2017. (ריאיון עם גלילה רון-פדר-עמית) אוחרז מאתר העיתון <https://www.israelhayom.co.il/article/507839>

זרובבל, י' (1994). בין "היסטוריה" ל"אגדה": גלגולי תל-חי בזיכרון העממי. בתוך: ד' אוחנה, ור"ס וויסטרין (עורכים), **מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית** (עמ' 189). ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

זרובבל, י' (1997). מסע במרחבי הזמן והמקום: ספרות אגדית כמכשיר לעיצוב זיכרון קיבוצי. **תיאוריה וביקורת**, 10, 69-80.

חבר, ח', שנהב, י' ומוצאפי-הלר, פ' (עורכים). (2003). **מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד; ירושלים: מכון ון ליר.

חקק, ל' (1981). **ירודים ונעלים: דמותם של יהודי המזרח בסיפור העברי הקצר**. ירושלים: קריית ספר. יאנג, ר' (2008). **פוסט-קולוניאליזם**. תל-אביב: רסלינג.

יוסף א' דוד (2012). **המשפחה והפוליטי על השתייכות ואחריות בחברה ליברלית**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כזום, ע' (1999). תרבות מערבית, תיוג אתני וסגירות חברתית: הרקע לאי השוויון האתני בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, (2), 385-428.

כזום, ע' (2003). להפוך למיעוט, לבחון את המגדריות: נשים עיראקיות יהודיות בשנות החמישים. בתוך: ח' חבר, י' שנהב, ופ' מוצאפי-האלר (עורכים), **מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש**. ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

לוק, ג' (תש"ט). **המסכת השנייה על הממשל המדיני** (עמ' 48-49). (תר': י' אור). ירושלים: מאגנס.

ליבמן, ו' וטברסקי, ע' (1996). **חשיבה ביקורתית שיקולים סטטיסטיים ושיפוט אינטואיטיבי**. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

מאיר, י"צ (5.1.2017). 'חלמתי על תימנים מהמחנות, מתמרדים ושוחטים אותנו'. **הארץ**. אוחרז מתוך <https://www.haaretz.co.il/literature/study/.premium-1.3195928>

מאיר-גליצנשטיין, א' (2005). 'כאן אוכלים עם סכין ומזלג': מזרח ומערב במפגש הבין-תרבותי במדינת ישראל. בתוך: א' בראלי, ד' גוטווין וט' פרילינג (עורכים), **חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי** (כרך א-ב, 615-644). ירושלים: יד יצחק בן-צבי; שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל; באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

מוריסון, ט' (1997[1992]). **משחקים באפילה לובן-העור והדמיון הספרותי**. (תר': ע' לוטס) תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

ממי, א' (2005). **דיוקן הנכבש: ולפני כן-דיוקן הכובש**. (תר': א' להב). ירושלים: כרמל.

מקלף, ד' (2000). בלי כותרת, **הכיוון מזרח 1, 2**.

משעני, ד' (2002). מולדת אבודה: על עיצוב המזרחיות ועל תפקידיה ברומן "התגנבות יחידים" ליהושע קנז. **מכאן**, כרך ג', 47-61.

משעני, ד' (2006). **בכל העניין המזרחי יש איזה אבסורד: הופעת המזרחיות בספרות העברית בשנות השמונים**. תל-אביב: עם עובד.

נהון, י' (1993). מעמד תעסוקתי. בתוך: ש"נ אייזנשטדט ואחרים (עורכים), **עדות בישראל ומיקומן החברתי** (עמ' 50-75). ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.

נוה, ח' (1988). **סיפורת הוידוי הז'אנר ובהינתנו**. תל-אביב: פפירוס.

נורה, פ' (1993). בין זיכרון להיסטוריה – על הבעיה של המקום. **זמנים**, 45, 4-19.

סבירסקי, ש' (1981). **לא נחשלים אלא מנוחשלים. מזרחים ואשכנזים בישראל: ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות**. חיפה: מחברות למחקר ולביקורת.

סמית, ד"א (2010). **עמים נבחרים: מקורות מקודשים של זהות לאומית**. (תר': א' ברויאר) ירושלים: מוסד ביאליק.

סעיד, א' (2000). **אוריינטליזם**. תל-אביב: עם עובד.

ספיבק, ג"צ (2004[1995]). כלום יכולים המוכפפים לדבר? בתוך: י' שנהב (עורך), **קולוניאליות והמצב הפוסטקולוניאלי** (עמ' 135-189). ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

פדיה, ח' (2016). **שיבתו של הקול הגולה זהות מזרחית: פואטיקה, מוזיקה ומרחב**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

פוקו, מ' (2005). **הארכיאולוגיה של הידע**. (תר': א' להב). תל-אביב: רסלינג.

פיקאר, א' (2013). **עולים במשורה: מדיניות ישראל כלפי עלייתם של יהודי צפון-אפריקה, 1951 – 1956**. שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל; באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

פלמן, ש' ולאוב, ד' (2008). **עדות משבר העדים בספרות, בפסיכואנליזה ובהיסטוריה**. (תר': ד' רז). תל-אביב: רסלינג.

פנון, פ' (2004). **עור שחור, מסכות לבנות**. (תר': ת' קפלנסקי). תל-אביב: מעריב-הד ארצי.

קנטור, א' (2007). **'בעצמם הם כותבים להם שיר' עיצוב הזיכרון הקולקטיבי בקיבוץ המאוחד 1948 - 1978**. שדה בוקר: מכון בן גוריון לחקר ישראל; רמת אפעל: יד טבנקין.

קרן-יער, ד' (2015). לעלות, לגדול, לספר: ייצוגים של ילדים מזרחים ב'דבר לילדים'. בתוך: מ' לביא (עורכת), **דבר לילדים: לגדל קורא חושב** (עמ' 81-94). תל-אביב: מוזיאון נחום גוטמן.

- קרן-יער, ד' (2007). **סופרות כותבות לילדים, קריאה פוסט-קולוניאלית ופמיניסטית בספרות ילדים עברית**. תל-אביב: רסלינג.
- רודין, ש' (2015). 'אחרות' ורב תרבותיות בספרות הילדים והנוער הישראלית. **ילדות**, 1, 30-59.
- רודין, ש' (2016). 'ספרות בעיה' לנוער: הדגמת מאפייני הפואטיים של הסוגה באמצעות הסיפורת של גלילה רון-פדר-עמית. **בין השורות**, 1, 51-79.
- רודין, ש' (2018). **אל עצמה, עיונים ביצירתה של גלילה רון-פדר עמית**. בן שמן: מודן.
- שביד, א' (2002). ההיסטוריה בין מיתוס לנרטיב. **ישראל**, 1, 1-12.
- שביט, ז' (1999). **עבר בלא צל בניית תמונת העבר ב"סיפור" הגרמני לילדים**. תל-אביב: עם עובד.
- שוחט, א' (2001). הערות על הפוסט קולוניאלי. **זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב תרבותית (עמ' 274-297)**. תל-אביב: בימת קדם.
- שוחט, א' (2001). מזרחים בישראל: הציונות מנקודת מבטם של קורבנותיה היהודים. **זיכרונות אסורים: לקראת מחשבה רב תרבותית**. בימת קדם לספרות, 140-176.
- שוחט, א' (2005). **הקולנוע הישראלי מזרח/מערב והפוליטיקה של הייצוג**. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- שירן, ו' (2007). לפענח את הכוח, לברוא עולם חדש. בתוך: ש' ליר (עורכת), **לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית (עמ' 25-39)**. תל-אביב: הוצאת בבל. [פורסם לראשונה ב-פנים - כתב עת לתרבות, חברה וחינוך, 22, 2002].
- שמיר, מ' (1953). הרומן והביקורת על הרומן. **משא**, 19(54), 6. כונס בספרו **הבעד והנגד (עמ' 259-262)**. 1989, תל-אביב: דביר.
- שמעוני, ב' (2008). **על סף הגאולה: סיפור המעברה: דור ראשון ושני**. אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן דביר; באר-שבע: מכון הקשרים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- שנהב, י' (עורך). (2004). **קולוניאליות והמצב הפוסט קולוניאלי**. ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שנהב, י' ויונה, י' (עורכים). (2008). **גזענות בישראל**. ירושלים: מכון ון ליר; תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- שפירא, א' (1995). היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון. **אלפיים**, 10, 4-56.
- שפירא, א' (2011). תש"ח בירושלים: יומנים, מכתבים והיסטוריה. **עיונים בתקומת ישראל**, כרך 21, 220-257.
- ששון-לוי, א' (2008). אבל אני לא רוצה לעצמי זהות אתנית: סימון גבולות ומחיקתם בשיחים עכשוויים של אשכנזיות. **תיאוריה וביקורת**, 33, 101-129.
- ששון-לוי, א' וששונה, א' (2014). השתכנזות: על פרפורמנס אתני וכשלונו. **תיאוריה וביקורת**, 42, 71-97.
- Bar-Yosef, R. (1980). Desocialization and resocialization: The adjustment process of immigrants. In: E. Krausz (Ed.), *Studies of Israeli society* vol. I: Immigration, ethnicity and community (pp. 19-27). New Jersey: Transaction Books.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.

- Danino-Yona, G. (2018). Bottele blond in Hollywood? - On feminism, gender, ethnicity and race in children's Malki Monroe Mordukh: A case study. In: S. Keshet (Kashi) (Ed.), *For my sister: Racism, sexism and multiple discrimination of women as reflected in Israeli art* (pp. 73e-86e). Tel Aviv: Achoti (Sister).
- Halbawachs, M. ([1952]1992). *On collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Khazzoom, A. (1999). *The formation of ethnic inequality among Jews in Israel*. (Ph.D. dissertation). University of California at Berkeley.
- Schudson, M. (1989). The present the in past versus the past the in present. *Communication*, 77, 105-113.
- Shohat, E. (1989). *Israeli cinema: East/West and the politics of representation*. Austin: University of Texas Press.
- Zerubavel, E. (2003). *Time maps collective memory and the social shape of the past*. University of Chicago Press.